Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DOMKIRKEN
VOR FRUE KIRKES ORGEL
KØBENHAVN

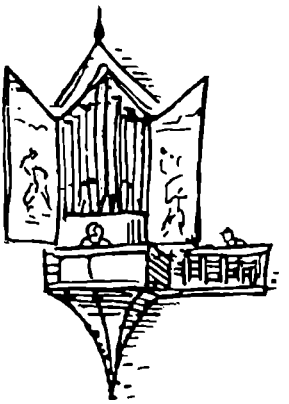
DOMKIRKEN
VOR FRUE KIRKES
ORGEL

DOMKIRKEN VOR FRUE KIRKES ORGEL

Af Niels Friis

TH. FROBENIUS & CO.

1965

© NIELS FRIIS, 1965

TRYKT I C. TH. THOMSENS BOGTRYKKERI · KØBENHAVN

Vor Frue Kirkes Orgelhistorie ligger ikke oplyst fuldt saa langt tilbage i Tiden som Tilfældet er for flere andre store danske Kirkers Vedkommende. 1686 – det Aar, da Kirkens berømte Barok-Orgel kontraheredes – er Skæringspunktet. Dette Instrument og dets tre-fire Efterkommere kendes nøje – dets Forgængere, gennem i hvert Fald et Par Aarhundreder, fjæler sig i et paa det nærmeste uigennemtrængeligt Mørke, der iøvrigt ogsaa ruger over væsentlige Dele af selve Kirkens Historie.

Vor Frue Kirke, indviet en Septemberdag i den ældre Middelalder – hverken den nøjagtige Dato eller Aarstallet kendes – har sikkert raadet over et Orgel paa et meget tidligt Tidspunkt, selv om den ikke fra første Færd var Hovedkirke. Ribe Domkirke havde et allerede i 1200-Tallet, andre store danske Kirker omtrent lige saa tidligt, meget smaa Instrumenter, utvivlsomt, og ofte nok flere, anbragt forskellige Steder i Kirken. Dette kan ogsaa have været Tilfældet for Vor Frue Kirkes Vedkommende.

Den første Organist, der omtales i Kirkens Historie, Anders Andersen Orghemester, forekommer i 1488 som „vicarius perpetuus", men først efter Reformationen kendes Organistrækken nogenlunde uafbrudt. Første Gang et Orgel i Frue Kirke direkte nævnes – Tilstedeværelsen af en Organist forud for den Tid maa dog naturligvis indebære, at Kirken ogsaa har haft et Orgel – er i August 1537,

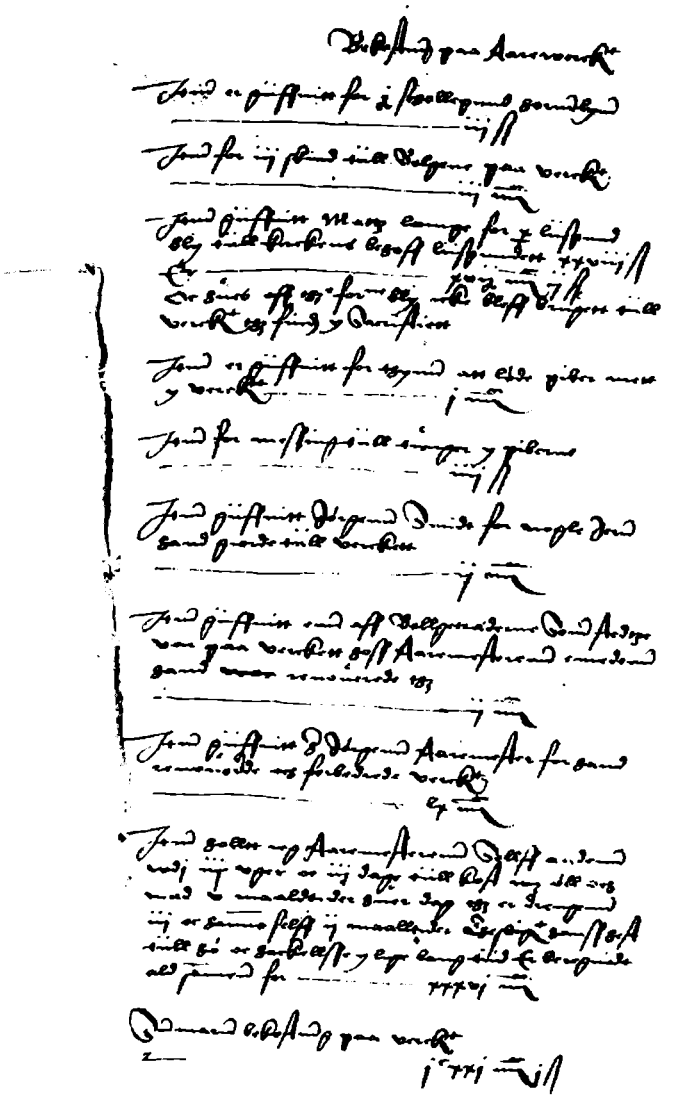
da Bugenhagen kronede Kong Christian den Tredje og Dronning Dorothea.

Det hedder i Forbindelse med denne Begivenhed, at Orgel og alle Slags Strengespil skulde medvirke ved Højtideligheden i Vor Frue Kirke. Om det anvendte Instrument vides intet yderligere; det synes dog som om et af Kirkens Orgler – om den som forudsat har haft flere – har skilt sig ud paa et eller andet Tidspunkt og er blevet Hovedorglet, det Instrument, der slet og ret betegnes som Kirkens Orgel, i Modsætning til tidligere og senere Positiver rundt om i Kirken.

Om Orglets Placering i den ældste Frue Kirke, den gotiske, der ødelagdes ved Branden 1728, har man ingen sikker Viden, kun en Antydning. I 1557 forfærdiges nye Stole til Opstilling ved søndre Kirkedør „som Orgelmesteren gaar op til Orgelværket". Søndre Kirkedør fandtes midt paa Kirkens Sydside, og denne Regnskabsdetaille indicerer i ikke ringe Grad, at Orglet paa dette Tidspunkt har befundet sig midt i Kirken, paa eller ved Hovedskibets søndre Mur – altsaa har haft den i ældre Tid hyppige Placering, endnu kendt i Roskilde Domkirke.

Orglet nævnes ikke ved den store Reparation af Kirken, der gennemførtes i 1555. Men fra de nærmest følgende Aar haves nogle Efterretninger om det. 1560–61 istandsatte saaledes Søren Orgelmager i 12 Uger Orgelværket, og 1567–68 renoverede og forbedrede Hr. Jørgen Orgelmester „selvanden" i 3 Uger og 3 Dage Orgelværket – Fornavnet Jørgen leder uvilkaarligt Tanken hen paa den Mester Jørgen Pommer af København, som lidt senere indsatte en Cymbelstjerne i Petri-Orglet i Malmø, men hvis Orgelbygger-Virke ellers ikke kendes.

Ved Reparationen paa Frue-Orglet loddede Jørgen Orgelmester Piberne med Tin, der anvendtes Messing til Fornyelse af Tungerne, Jørgen Smed gjorde nye Jern, bl. a. til Vindladerne, Bælgene blev gaaet efter; „Aaremesteren" fik i hele Tidsrummet Kost og Øl, han selv to Maaltider om Dagen, hans „Dreng" tre. Arbejdets Udstrækning er Vidnesbyrd om, at det ikke var noget helt lille Instru-

Reparationen af Frue-Orglet 1567–68 som den har nedfældet sig i Regnskaberne under Overskriften: „Bekostet paa Aareværket . . .": Givet Hr. Jørgen Aaremester for han renoverede og forbedrede Værket 60 MK." (3. Stykke fra neden).

ment, det angik – det ses ogsaa, at der var flere faste Bælgtrædere; 1569–70 nævnes to Skoledegne i denne Egenskab, honoreret med 16 Mark pr. Mand om Aaret.

Med jævne Mellemrum figurerer Orglet i Tiden fremefter i den Del af Kirkens Regnskaber, der er bevaret. Indenfor Aaret 1568–69 var der saaledes nye Istandsættelser paa Orgelværket ved Mester Villem, og Bælgene fik 1576–77 en Overhaling, ikke af nogen Orgelbygger, men af Christen Bogbinder. I 1583 havde Jørgen Orgelmester, maaske identisk med ham, der reparerede ogsaa femten Aar i Forvejen, Værket under Hænde, idet han „bødede" nogle af dets Piber, ligesom han „kom nogle Stemmer paa Gang, som ikke lød tilforn."

Paa et Stik, forestillende Kong Christian den Fjerdes Kroning i Vor Frue Kirke 1596, ses over Alteret, ret højt oppe i Korets sydøstre Hjørne, anbragt et Orgel. Det er ikke noget stort Instrument; mellem Facadens aabne Fløjdøre er der kun en enkelt Pibeopstilling, noget Rygpositiv findes ikke. Dimensioner og Perspektiv er forrykket, noget sikkert lader sig i ingen Henseende udlede af Afbildningen, den ældste danske Orgelgengivelse, der kendes.

Hvis dens Fremstilling ikke blot er allegorisk-symbolsk, men afspejler faktiske Forhold, kan Instrumentet være et af Kirkens Positiver – et saadant befandt sig netop stedse i Koret til Anvendelse ved Udførelse af liturgisk Musik, hvis Betydning i Gudstjenesten dengang var meget stor. Som det senere skal ses, synes der i Frue Kirke at have været visse Traditioner for Korpositivets Samvirken med Kirkens egentlige Orgel, „Orgeuercked", som det benævnes i en Organistbestalling fra Aaret 1593.

I 1615 var Orglet i mindre god Stand, og Konsistorium – Kirken hørte siden Reformationen under Universitetet – besluttede, at en Besigtigelse af det skulde finde Sted, og at man skulde „tinge med en, som det kunde forferdige" og vilde paatage sig at holde det vedlige. Aaret efter var man ikke kommet længere, men den 9. April 1618 skal „Mester Hans Jensøn give den, som haver forferdiget Orgelpiberne og sat demnem paany tilrette 465 Rdl."

Orglet i Vor Frue Kirkes Kor som det gengives paa Stikket, forestillende Kong Christian den Fjerdes Kroning 1596. Foran Alteret Kongen og Biskopperne.

Det har sikkert været den nye, alene kgl. priviligerede Orgelbygger Johan Lorentz, der har forestaaet denne Restaurering af Frue-Orglet, som har været meget omfattende – den repræsenterede i Penge mere end en Fjerdedel af det, det store Orgel i Trefoldighedskirken i Kristianstad var kontraheret til med samme Mester. Han fik siden adskillig Forbindelse med Frue Kirke, som Konsulent ved et planlagt Klokkespils musikalske Fastlæggelse, som Dommer ved Organist-Konkurrencer, og ved at hans unge Søn, Komponisten Johan Lorentz, en Periode fra 1629 var Kirkens Organist – mindst faktisk som Orgelbygger.

I August 1623, hedder det „Schall Aarewercket festis med Jern Anker, efftersom det haffr sig saare udgiffuett och staar paa Fald." Dette, ikke ukendte, Fænomen indicerer ogsaa, at Orglet har været „ophængt" højt oppe paa en Mur, opbygget paa et fremspringende Pulpitur. Om denne Reparation, der godt kan have været gennemgribende, har krævet nye Orgelbyggerarbejder, kan ikke ses, men det er sandsynligt set paa Baggrund af en Erklæring 40 Aar senere.

I 1625 gjorde Kirkeværgen, Professor, Dr. Claus Plum, Vor Frue Kirke en smuk Present, idet han „Aff frie Villie thill Guds Ære och Musickens hielp thill Woris Kirche forærett haffuer et goutz och fuld ferdigtt Positiff, saa gott som hundrede Enkende dr och deroffuer, som her effter Altid Wor Frue Kirche schall tilhøre." Om Positivet hedder det, at Organisten til Vor Frue (Johannes Meincke, der havde leveret det og snart kom i Skænderi med Kirken om det) havde lovet „sin Livstid at ville forskaffe en, som skal slaa derpaa, og det saaledes at forferdige, at det kan stemmes ind med Orgelwerckett".

Paa en Liste over Ting, der ønskedes gjort i Kirken i 1633, stod ogsaa: „Orgewercket att reparere uden och inden". Den Reparation, det da skønnedes at trænge til, kan ikke have været af helt ringe Omfang; det hedder i Dokumenterne om denne Sag, at hvad „Orgewercket belanger, begærer Orgelbueren 500 Curr.dr, hvorimod Dr. Claus (Plum, Kirkeværge) siger sig at byde 400 Cur.dr., hvilket Orgelbueren (utvivlsomt stadig den alene priviligerede Johan Lo-

rentz) ikke vil indgaa". Reparationen ses ikke senere at være blevet bevilget, hvorimod der i 1642 blev udbetalt 4 Rdl. til en Orgelbygger.

I Forbindelse med et Organistskifte i April 1663 hedder det „om Vor frue Kirckes Orgelverck, at det udi 40 Aar intet haffuer vaaret vedgjort, oc derfor nu endeligen behöffuidis een god Mester, som gantske vercket kunde igiennemgaa, og huis derpaa manglede, at forbedre . . ." Konsistorium var villig til at bekoste et Hovedeftersyn; Sagen stødte imidlertid paa den Vanskelighed, at der ikke i København efter at Johan Lorentz var død fandtes nogen fastboende Orgelbygger, men kun en Mester Hans Christoff Frietzsch fra Hamborg – midlertidigt nærværende.

Han havde for ret nylig fuldført Trinitatis Kirkes Orgel, et betydeligt Instrument paa 40 Stemmer. Han var en fortrinlig Fagmand, men Konsistorium vilde nødig have mere med ham at gøre, fordi man under Leveringen af Orglet til „Regens-Kirken" – der var trukket ud i det uendelige, ved Sygdom, paa Grund af Krigsforholdene, og ogsaa Fejl ved Arbejdet – havde haft det ene Sammenstød med ham efter det andet.

„Procurator templi" tog da sammen med Frue Kirkes Organist David Bernh. Meder, til Køge, hvor en Orgelbygger arbejdede i Kirken, men man havde „fornummet", at det ikke var tjenligt at betro ham Vor Frue Kirkes Orgelværks Reparation. Man havde saa informeret sig om „Wiborg Orgelbygger" (Peter Karstensen Botz), som siges „at være en god Mester paa Positiver og saadan smaa Værker at gøre, men hvad store Værker var anbelangendis, vides ikke". Man besluttede sig saa til, trods alt, at lade Hans Christoff Frietzsch udføre Reparationen; der var ikke anden Udvej, men man sørgede naturligvis for at sikre sig overfor ham paa alle mulige Maader.

Paa ret nært Hold kommer man Vor Frue Kirkes ældste store Orgel i 1686, da Planerne om det nye dukker op og Problemet om delvis Anvendelse af det melder sig. Det hedder ved denne Lejlighed bl. a., at ikke 8 Stemmer i det gamle „Itzige" Orgelværk er tjenlige til at bruges igen, „de andre gamle er forslet og offte flecket,

og war med tiden icke bestandig udj dette ny werck." Meget andet var der i Vejen.

Bælgene karakteriseres som tjenlige, men det fraraades at bruge dem igen: det nytter ikke „at spiise saadan et Werck af saa store Stemmer" med dem. Pibematerialet var ikke stort værd, det maatte omsmeltes, om det skulde gaa videre – gjorde man det ikke, „maatte det dog flickes og lappis, saa at med tiden kunde were liden profit for Kircken . . ."

Værkets „Regieringer, og Wintladerne Ej heller Claverne til Manualerne eller Pedalet duer" . . . „fundamentet befindis icke at were døgtig at bygge noget nyt werck paa, og structuret (Facade og Orgelhus) icke meget gafnligt, end till at brende." Saaledes gik det nu ikke. Det gamle Værk havde nok udtjent, men man undlod at kassere det.

Tilsyneladende opmagasinerede man det. Det nye Orgel var fuldført kort før Nytaar 1691. Fire Aar senere skænkedes det gamle Frue-Orgel til Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, der netop stod færdig; her gjorde det Tjeneste nogle Aar, indtil ogsaa denne Kirke havde faaet stort Orgel. Saa helt værdiløst kan det ærværdige Instrument nu ikke have været; det „æstimeres i det ringeste for 1000 Rdl." – en Fjerdedel af, hvad det nye Orgelværk skulde koste, men Vor Frelsers Kirke fik det overladt mod til Vor Frue Kirke for 200 Rdl. at anskaffe „et Positiv udj Choret til Solennel Musique."

Ikke saa faa har i Tidens Løb gjort Regnskabs-, Overslags- og andre Notater om det gamle Frue-Orgel, udtalt sig om det, skrevet om det. Men prøver man at lægge en Mosaik, viser Materialet sig alligevel at være smaat som Sandkorn, der ikke mange Steder danner Mønster. Det staar alene fast, at det gamle Frue-Orgel, af ukendt Oprindelse, i Tidens Løb nok ændret og udvidet, senest præget af de to Mestre Johan Lorentz og Hans Christoff Frietzsch, har omfattet flere Manualer og Pedal, at det har haft – nok væsentligt – mere end 8 Stemmer, at dets Bælge har været af saadan Kapacitet, at de kun paa Grund af det nye Orgels større Fodshøjde ikke har kunnet bruges til dette – og at det paa sine helt gamle Dage trods Ælde

og Skrøbelighed takseredes til et ikke uanseligt Beløb. Det har saa ganske utvivlsomt været af en vis Størrelsesorden.

Den Mand, der sidst tog sig sagkyndigt af det gamle Frue-Orgel, og forøvrigt ogsaa flyttede det til Vor Frelsers Kirke, var Orgelbyggeren Johan Petersen Botzen – Mesteren for det nye Frue-Orgel (og senere for Frelsers Kirkes nye Orgel). Det er tidligere vist, hvorledes det voldte Universitetet og Vor Frue Kirke Besvær, at der i Perioden efter Christian den Fjerdes Død ikke fandtes nogen Orgelbygger i København. Paa dette Forhold raadedes der først for Alvor Bod, da Johan Petersen Botzen, der baade var Orgelbygger og Organist – en dengang meget almindelig Kombination – i 1677 forflyttedes fra Odense til Hovedstaden som Organist ved Sct. Petri Kirke.

Johan Petersen Botzen, der var Søn af Viborg-Orgelbyggeren Peter Karstensen, var født 1641 og havde i tre Aar før han kom til København været Organist ved Sct. Knuds Kirke i Odense. Allerede her udførte han Arbejder som Orgelbygger og har sikkert med det samme fortsat i Hovedstaden, hvor han gennem mange Aar ejede Gaarden Vester Kvarter No. 112, men iøvrigt haves der kun ret faa Oplysninger af personlig Art om ham, og navnlig vides der intet om hans Læreaar.

Det er dog værd at understrege, at han var den første indfødte danske Orgelbygger af Format – for at bruge hans egne Ord, fra en Ansøgning om Skattenedsættelse . . . „jeg er en dansk Mand, som saaledes har lagt mig efter Orgelbyggerkunsten, at jeg ikke giver nogen fremmed noget efter . . .“ Ogsaa hans henimod tyve Aar yngre Broder, Peter Petersen Botzen, Vor Frue Kirkes senere mangeaarige Organist, var gaaet i Faderens Fodspor som Orgelbygger, og i November 1683 fik de i Fællesskab Privilegium paa at udøve deres fornemme Haandværk her i Landet: „Brev paa Orgelbyggeriet alene.“

Ved denne Tid var – og man kan meget vel forestille sig, at Formaliteten med Privilegiets Udstedelse har været en nødvendig Forudsætning for, at Johan Petersen Botzen kunde komme i Betragtning med Hensyn til denne store Opgave – Planerne om at skaffe

Vor Frue Kirke et værdigt Orgel dukket frem. Der skulde dog komme til at gaa adskillig Tid, før de kunde bringes i fastere Form, og først den 3. Juli 1686 indsendte Johan Petersen Botzen, efter Aftale, til Konsistorium et Forslag til et saadant Instrument.

Han maa iøvrigt paa det Tidspunkt have været en kendt Fagmand i de høje Herrers Kreds. Han havde netop afsluttet en gennemgribende Reparation af det af Hans Christoff Frietzsch 1658–60 byggede, men meget problematiske Orgel i den anden akademiske Kirke, Trinitatis. Arbejdet havde varet det meste af et Aar og kontrolleredes i Juni 1686 af Vor Frue Kirkes Organist, David Bernhard Meder og to andre, berømte, københavnske Organister, Johan Lorentz fra Sct. Nikolaj Kirke og Trinitatis Kirkes netop ansatte Organist, Christian Geist. Deres Udtalelse har sikkert ikke efterladt nogen Tvivl om Kvaliteten af Joh. Petersen Botzens Arbejde. Der gik kun et Par Uger eller tre, saa kunde han, utvivlsomt efter Aftale, indsende sit Forslag til det nye Orgel i Vor Frue Kirke til Universitetet.

Dette Forslag er en Hovedhjørnesten i dansk Orgelbygnings Historie; det er den ældste bevarede, virkelig detaillerede Kontrakt – som saadan sattes Forslaget siden i Kraft – og den første, udformet af en dansk Fagets Mester. Originalen eksisterer næppe længere, Dokumentet kendes fra Konsistoriums Kopibog, hvori det er indført, ikke saa overvældende omhyggeligt – Skriften er hastig – men dog utvivlsomt korrekt nok, hvad Ordlyden angaar:

Et forslag paa det ny orgel-verch udj Vor frue Kirche

En fuldkommen opskrifft paa et Rar orgel som udj Worfrue Kircke burde at være efftersom dend er Hovfet Kircken, baade paa Rahre Stemmer, sampt hvorledes paa bestandigst maade det gandske Werck fra første till sidste udj alle poster skulde anlegges, anrettes og Forferdiges, at det kunde hafve bestand, saa og Høyde som breden, og proportion effter det sted, som nu det gamle paastaar, som Wacher og paa beste maade kand parere, som hosfølgende Ringe afrissning udviser hvilcken effter de Weledle og Welb. Consistorii Herrers begiering af mig underscrefne opsat, Nembl: som følger,

[*Hovedværk:*] [12 stemmer]	*Udj Riug postivet* *12 Stemmer*	*Udj brystposetivet* *9 Stemmer*	*Udj pedalen* *12 Stemmer*
1. principal af 16 fus thon, af got Crontin	1. Principal 8 fus af got Crontin	1. Gedagt 8 fus	1. principal bass 16 fus af got Crontinn
2. Bardun 16 Fuss	2. Gedagt 8 fus	2. Rohrflöjt 4 fus	2. Untersatz 16 fus
3. Octava 8 Fuss	3. Gedagt 4 fus	3. Octav 4 fus	3. octaven bass 8 fus
4. Spitzflöyt 8 fus	4. Octava 4 fues	4. Super octava 2 fus	4. Gedagt 8 fus
5. Qvintadina 8 fus	5. Super : octav 2 fus	5. Sedetz 1 fus	5. Octava 4 fus
6. Octava 4 fus	6. Sex qve alter Sext og qvint paa en Register	6. Cimbel 3 Choer	6. Baur flöyt 2 fus
7. Rauschqvint 3 fus med sin octav 2 fus	7. Følt Feif 2 fuus	7. Vox homana 8 fus	7. Rauschqvint 2 fach
8. Nassath 3 fus	8. Gimbs horn 2 fus	8. Krombhorn 8 fus	8. Mixtur 3 Choer
9. Cimbel af 3 Chor	9. Sedetz 1 fus	9. Geigen Regal 4 fus	9. Passaun Bass 16 fuss
10. Mixtur 5 Chor	10. Mixtur 5 Choer		10. Trompeten bass 8 fuss
11. Gros Trompet 16 fus	11. Trompet 8 fus		11. Schalmej 4 fuss
12. Trompet 8 fus	12. Schalmei 4 fus		12. Corneter bass 2 fuss

Er tillsammen – 45 Stemmer som ingen kand mistes af dend Disposition.

Følger paa hvad maade det schall indrettes som ieg skulde self lade det bygge af en anden orgelbygger, som andre icke gierne i pennen sig saa will forbinde, Neml:

1. Her till dette Werck behøfves 8 gode belger hver belge 18 qvarteer lang 8½ qvarteer breed med dobbelt folder og med Krütz bielcker langs og tvers paa belgepladerne.
2. Ni nye wintlader af got torr wogenskod till det heele werck
3. Alle wellstiffter af Jern storr og smaa
4. Alle angeheng med messing traad beslagne og abstragterne og weller med Pergament om limet
5. Alle Hofvet Cannalerne med Pergament forsees og omlimes
6. Alle Hengslerne till belgerne fortinnes
7. Alle Wintladerne deris ofverlage og blocke med Jernskruer,
8. Alle Wellen breder med tverlister forsees
9. Alle Register og Stemmer at derigeris for wed Wercket
10. Udj alle Wintladerne Messing stehmfedre
11. Alle principal Piber og andre Regal Piber ofver alt med goede hold øsckner og lange Stefter forseis

12. Alle Regal Stemmer sckall med Metallhacker og Conducter saa og Messingmundstücker tunger og krücker forsees
13. Alle Principal stemmer af Got Crontin, net og well proportionerit effter structuret, og polerit
14. de trende Claver till Manual, Rüchposetif og brust posetif begiundes fra Store C indtill det $\overline{\overline{d}}$ og udj pedalen fra det store C indtill $\overline{d}$
15. Sperrwentil till alle Werckerne
16. Simbel Klocke med en omløbende Stierne
17. Vogel Sang
18. En Stem Klocke bestaar udj 3 Octaver Reene og Wel effter Wercket stembt schall leges med Claveer og bruges udj Mussicen

Dette altsammen af Egen Materialia, og egen bekostning kand udj det aller Ringeste koste 4000 Rixdlr: foruden fundament Structur og Stelage dette angaar icke mit Arbeid.

Johan Petersen Botzen føjede til: „Behager de Velbiurdige Consistorii Herrer at Wille slutte med mig en Contract paa et Werck, efter alle Poster som forschrevet og antegnet er, bekom Kircken et Treflig Got og Rahr Werck . . .“ Konsistorium akcepterede i et og alt hans Forslag om Udførelsen af Instrumentet, og den 30. September 1686 sluttedes Kontrakten „efter bemelte Specifikation“. I sidste Øjeblik traadte Peter Petersen Botzen sideordnet ind i den, forpligtet til at føre Arbejdet til Ende, „saa frembt det schulde behage Gud i midlertiid at bortkalde min kiere Broder, Johan Petersen Botzen.“

Johan Botzen var ved Kontraktens Indgaaelse meget optimistisk med Hensyn til det Tempo, han vilde blive i Stand til at holde; han haabede at kunne „fuldfærdige“ Værket til Michaelis 1688, altsaa i Løbet af et Par Aar, ja føjede endog til Betalingsbestemmelserne, at han agtede „nest Gudz hielp om icke for meget forhindring udj Kircken forefalder, noget snarere at avancere . . .“ Forhindringer og uforudsete Situationer kom der dog nok af, der kom til at gaa dobbelt saa lang Tid som beregnet, og først mod Slutningen af Aaret 1690 var Orglet færdigt.

Det var da en Kende større end det skulde have været. Det skulde efter Kontrakten have haft ialt 45 Stemmer, men det fik 47. Æn-

dringen skete i Januar 1688, da Konsistorium akcepterede, „at der endnu motte bekostes efter Orgelbyggerens memorial tvende store og rare Stemmer udi det nye anlagde orgelverch udi Vor Frue Kirche, som det ey blifver malet eller stafferet och derfor kand forfærdiges for det samme qvantum, som mand i begyndelsen hafver giort ofverslag paa nemlig 10.000 Rdlr."

Af dette Beløb var ikke Halvdelen Orgelbyggerudgifter. Facaden og Orgelhuset („Structuret"), som man altsaa lod staa i Træets Naturfarve, men om hvis Udseende og Udsmykning man intet ved, har saaledes utvivlsomt været af meget betydeligt Omfang, og muligvis har en helt ny Opbygning paa den gamle Orgelplads („Stelagen") været nødvendig. Mod Slutningen af Aaret 1690 var man ved Vejs Ende.

I Acta consistorii for 13. December læses, at „Procurator Templi D. Virginis Ass. Vinding refererede at orgelvercket udi vor frue Kirche nu er ferdig og Orgelbyggeren vilde nu lefvere det fra sig og derforre i Morgen til Höymesse og aftensang ville lege derpaa, begierende dersom at David (Meder, Frue Kirkes aldrende) Organist og Elias Radech (Organist ved Trititatis Kirke) maatte beordres at eftersee paa Förstkommende Onsdag alle stemmerne og andet verchet tilhörende, om det efter contracten er forferdiget, hvilcket blef bevilget."

Hvad de to „Kontrollanter" sagde, ved vi ikke, og om Instrumentet som saadant ved vi heller intet udover Dispositionen, for det er længst sunket i Grus. Men der er Grund til at antage, at det har været af høj Kvalitet – ligesom de Dele af de to Orgelbyggerbrødres Arbejde, der er bevaret i Vor Frelsers Kirkes Orgel. Med disse to meget betydelige Instrumenter skabte de sig europæisk Ry. Det kan kun være dem, den store Diderik Buxtehude nede i Lybæk tænkte paa, da han i 1704 fik Bemyndigelse til „at skrive til København efter en dygtig Mester" med Henblik paa en Restaurering af Mariekirkens Orgel, uden at der dog kom noget ud af det.

Med Rette nød Vor Frue Kirkes nye Orgel i Samtiden Anseelse som et prægtigt og sjældent Kunstværk. Det hed om det, hvilket

heller ikke var meget forkert, at „med Hensyn til Størrelse var faa i hele Verden dets Lige." Mere overdrevne for en saglig Betragtning, men derfor ikke mindre pudsige, lyder Beskrivelserne af, hvorledes nogle af Orgelpiberne var saa store, at en „fuldkommen stor Mand" kunde staa inde i een af dem – og hvorledes „dets Lyd og Klang var saa overmaade stærk, at Kirke-Muren rystede derved, hvorudover Organisten sjælden turde bruge det med alle sine Orgelpiber."

Der er ikke Tvivl om, at Kirkens Organist, David Bernhard Meder, i Virkeligheden har været tøvende overfor det nye Instrument, som han maaske aldrig nogensinde er blevet helt fortrolig med; under alle Omstændigheder maatte jo den ene af dets Bygmestre, Peter Petersen Botzen, selv sætte sig til det, da det ved Afleveringen gjaldt om at vise, hvad det duede til. Men ikke blot det, han maatte ogsaa i stedse stigende Grad assistere David Bernhard Meder i den daglige Tjeneste ved Kirken.

Dette Forhold autoriseredes i 1692 ved at „Ærlig, velagtbar og konst erfarne unge Mand" Peter Petersen Botzen ansattes som succederende Organist, dvs. som Meders Medhjælper, med Løfte om til sin Tid at blive hans Efterfølger. I Botzens Bestalling hed det, at han „schal vere tiltrenkt, som hand nu paa it aars tid allerede hafuer forrettet, endnu udj it Aar, saa frembt han iche ved anden loulig forfald kunde vere forbindret, at lege paa det nÿ Orgelverch huer onsdag oc fredag, naar bønnen er endt, oc huis samme tieniste herefter schal videre continuere, Vil Vi hannem med en Aarlig Discretion derfor lade betencke . . ." Dette er det første egentlige Vidnesbyrd om Orgel-Koncertvirksomhed i Vor Frue Kirke, men en saadan har givetvis fundet Sted ogsaa tidligere.

Den maa have fortsat, for 27. April 1695 læstes i Konsistorium „Peter Botzens memorial, at saasom han udi lang tid hafde tvende Gange om Ugen legt paa det nye Orgelverch udi V. Frue Kircke og tit paa sin egen Bekostning ladet adschillige piber udie vercket rense, Rector och Professores da vilde tillege ham nogen løns forbedring, at hand ikke schulde være tvungen til sit brød paa andre steder at søge." Man vilde utvivlsomt nødig undvære Peter Peter-

sen Botzen, saa han fik paa Stedet bevilget 100 Rdl. om Aaret for denne særlige Tjeneste i Kirken.

Saa længe han levede – han blev med Størstedelen af sin Familie bortrevet af Pesten i 1711 – vedblev han at være det pragtfulde Frue-Orgels trofaste Vogter. Han oplevede ikke, at Skæbnen for Alvor var ude efter det – og heller ikke dets Undergang. Den 22. Juli 1714 ramtes Instrumentet af „Liunild og torden" og blev temmelig stærkt medtaget. Johan Petersen Botzen beregnede den samlede Skade og Orglets fuldstændige Istandsættelse til ikke langt fra 600 Rdl., men Konsistorium vilde – i September 1714 – kun bevilge 250 Rdl. til „den første Reparation", det mest nødvendige, „siden efter Kirkens Leylighed fik mand fare fort med den anden."

Brødrene Botzens Frue-Orgel fik kun en Levetid paa smaa fire Aartier. Paa den første Dag af den forfærdelige Brandkatastrofe, der hærgede København fra den 20. til den 23. Oktober 1728, lagdes Vor Frue Kirke helt i Aske – den ødelagdes totalt med hele sit Inventar, hvoriblandt naturligvis ogsaa Orglet.

Ikke blot Vor Frue, men faktisk alle Københavns store gamle Kirker var blevet ødelagt ved Branden 1728. Til deres Genopførelse og Udsmykning nedsattes Bygningskommissionen af 1731, under hvilken ogsaa Orgelbygningsproblemerne kom til at sortere. Med deres Løsning fik den ingen Vanskeligheder, den laa lige for. En udmærket Mester havde for ret nylig gjort Monarkiets Hovedstad til sit Domicil, tilflyttet fra Holsten.

Det var Lambert Daniel Kastens, Elev af den store Barokmester Arp Schnitger i Neuenfelde ved Hamborg; han havde på dennes Vegne, og efter hans Død, fuldført betydelige Arbejder, bl. a. Orglet i Eosander-Kapellet paa Slottet i Berlin og Orglet i den evangeliske Hovedkirke i Altona. Siden nedsatte Kastens sig selvstændigt i Itzehoe og arvede 1721 Arp Schnitgers Privilegium som Orgelbygger i Hertugdømmerne. Sit første Arbejde i København fik Kastens i 1722, paa Anbefaling fra Vincent Lübeck, dengang ved Hamborgs Sct. Nicolai Kirke. Det var et nyt Orgel til Hovedstadens Garnisons Kirke.

Siden fulgte andre danske Arbejder efter. I Slutningen af Tyverne flyttede Kastens til København, fik det kongelige Orgelbyggerprivilegium ogsaa for Danmark og overlod Ledelsen af Itzehoe-Værkstedet til Svogeren, Johann Dietrich Busch. I Aarene 1726–29 byggede Kastens Orglet i Vor Frelsers Kirke i Christiania, og da han var færdig der, ventede de talrige Instrumenter i København.

Kontrakten om Vor Frue Kirkes Orgel sluttede Kastens med Bygningskommissionen i Begyndelsen af Maj 1728 og lovede at det skulde være „i fuldkommen stand opstilt til St. Hans dag Anno 1736 : Men ellers saa viit i stand til aarets udgang 1734 : eller naar der i Kircken skal Prædikes, at derved kand giøres tieniste." Det vides, at der første Gang spilledes paa Instrumentet ved Kirkens Indvielse 1738, da der klagedes over, at det ikke stod „i den rette Tone." Den endelige Fuldførelse trak saa længe ud, at Orglet først kunde afleveres i December 1742. Dispositionen var, som Kastens selv skrev den i Kontrakten, følgende:

Manual:	*Rück Positif:*	*Burst:*	*Pedal:*
1. Principal 16′	1. Principal 8′	1. Principal 8′	1. Principal 16′ stehet gros B:32 fus ins Gesicht
2. Bordun 16′	2. Gedact 8′	2. Weitpfeif 8′	
3. Octaf 8′	3. Octaf 4′	3. Saltcinal 8′	2. Subpas 16′
4. Spitzflöit 8′	4. Floitte 4′	4. Flöitedus 4′	3. Rorqvinta ($10^2/_3$′) 12′
5. Octaf 4′	5. Nassath ($2^2/_3$′) 3′	5. Octav 4′	4. Octaf 8′
6. Qvinta ($2^2/_3$′) 3′	6. Octaf 2′	6. Octaf 2′	5. Gedact 8′
7. Spitzflöit 4′	7. Gemshorn 2′	7. Sieflöit ($1^1/_3$′) $1\frac{1}{2}$′	6. Octaf 4′
8. Rausch Pfeiff 2 fach	8. Sieflöit ($1^1/_3$′) $1\frac{1}{2}$′	8. Decimaÿ 1′	7. Rausch Pfeif 2 fach
9. Mixtur 6 fach	9. Scharf 4, 5 a 6 fach	9. Sesqvialter2 fach	8. Nachthorn 2′
10. Cimbel 3 fach	10. Dulcian 16′	10. Scharff 4 fach	9. Mixtur 8 fach
11. Tromet 16′	11. Krumhorn 8′	11. Dulcian 8′	10. Pasaun 32′
12. Tromet 8′		12. Vox humanæ 8′	11. Pasaun 16′
		13. ein Glocken Spiel welches bestehet in Clavier in 3 Octaffen in Pedal ganz aus welches zusammen 63 St: sein die grösste 2 fusthon	12. Dultian 16′
			13. Tromet 8′
			14. Tromet 4′
			15. Cornet 2′
			Summa 50 Stimmen und 3120 Pfeiffen.

Vor Frue Kirkes Indre, Barok-Kirken, hvori Lambert Daniel Kastens' Orgel klang til Ødelæggelsen 1807. Stik i Pontoppidans danske Atlas, 1764.

Den 3. December 1742 fik Vor Frue Kirkes Organist, Henrik Johansen Botzen, Søn af Johan Petersen Botzen, af Konsistorium Ordre til at „eftersee og examinere" Orglet, hvilket skete i Nærværelse af to andre københavnske Organister, Peder Sparkiær fra Trinitatis Kirke og Jacob Fosie fra Holmens Kirke. Det blev „befunden at være effter contracten i gandske u-paaklagelig Stand, saa vel i Henseende til Arbeidet i sig selv, som til Stemmernes lige inddeeling og overeensstemmelse, saa at Orgelbyggeren Lambert Daniel Kastens meddeeles af os da tilstæde komne Organister dette sandfærdige beviis,

at hand som een Ærekiær Orgelbygger sin contract i alle maader haver effterleved og fyldestgiort, hvilked vi her med attestere." Dokumentet, konciperet af Sparkiær, er underskrevet 11. Decbr.

Lambert Daniel Kastens' Frue-Orgel svarede i eet og alt til det øvrige prægtige Udstyr, der ved Genopførelsen ofredes paa Landets Hovedkirke – det var jo maaske endda dens mest fremtrædende Stykke Inventar; dets Plads var ved Vestvæggen, som det helt dominerede. Orglets Pris var fastsat til 6200 Rdl., for hvilket Beløb Kastens skulde levere hele Værket med alle Materialer (med Undtagelse af Underlaget) og Billedskærerarbejdet, der skulde leveres i hvidt Lindetræ. En vis Udsmykning har Orglet saaledes haft.

Udover Bestemmelsen om Billedskærerarbejdet haves ikke mange Oplysninger om Kastens-Orglets Udseende. Det har været placeret ret højt, idet der var et Pulpitur nedenunder selve Orgelpulpituret. „Brystgalleriet" paa det sidstnævnte havde paa begge Sider af Rygpositivet krumme, udstukne Fyldninger og Gesimser. Paa hver Side af Orgelværket var der Pulpiturer og ovenover disse vistnok to aabne Gallerier til Brug for Stadsmusikanten og hans Folk og Kantoren med Koret ved Musikopførelser i Kirken paa de store Højtidsdage.

Med sine 50 Stemmer var Orglet det største, der indtil da var bygget i Danmark, og det beholdt denne „Rekord" ogsaa efter at være gaaet til Grunde – helt til dets Efterfølger stod færdigt. Der kan ikke være Tvivl om, at Frue-Orglet af 1742 var et virkeligt Pragtinstrument og at det paa straalende Vis repræsenterede Højbarokkens Orgelbygningskunst. Det fik hurtigt Ry; i een Beskrivelse hedder det, at „det har mange rene og velklingende Stemmer", et andet Sted, at det er det, der mest af alt maa beundres i hele Kirken. Det er, føjes der til, „for faa Aar siden bygget med uhyre Bekostning; i Henseende til Størrelsen vil det i hele Verden kun faa Steder finde sin Lige."

Instrumentet fik en Levetid paa ialt 65 Aar – Skæbnen behandlede det altsaa naadigere end Forgængeren, omend jo ikke meget. Det er ikke sandsynligt, at der i dette Tidsrum er rørt meget ved det. En Afskrift af Dispositionen, som findes i Orgelbygger A. P.

W. Reuters efterladte Nedtegninger, og som han sikkert har faaet af sin københavnske Kollega Speer jun., viser yderst smaa Afvigelser. Brystværkets Scharff anføres som 3 fags i Stedet for 4 fags, Rygpositivets som 5–8 fags i Stedet for 6 fags, medens der i dette Værk synes at være tilføjet en Sedecima.

Sidste Gang, der hørtes noget om Kastens-Orglet, var et halvt Aar efter at C. E. F. Weyse var tiltraadt som Frue Kirkes Organist. I et „Promemoria" af 24. Juni 1806 meddelte han Konsistorium, at Orglet efter et foretaget Syn er befundet at have følgende Mangler: 1) Blæsebælgene er yderst elendige, saa at Værket aldrig rigtig kan stemmes – 2) En ny Kanal maa gøres til Værkets Hoved-Manual – 3) Rørstemmerne, som næsten er ubrugelige, maa istandsættes. – Bekostningen beløb sig efter et medfølgende Overslag fra Orgelbygger Scherrs Enke til ialt 616 Rdl. Procurator templi, Dr. Horneman, anmodedes om at „lade besørge den foreslagne Reparation paa den for Kirken mest sparsommelige Maade."

Den 5. September 1807 gik Orglet, sammen med Kirken, til Grunde ved Københavns Bombardement. Det eneste, der blev tilbage af det var, som det hedder i et Regnskabsnotat „Tin og Blye fra Piber i Orglet smeltet og dels med Kalk meleret", 1 Skippund og 17 Lispund ialt. De sørgelige Rester blev – sammen med Klokkemetallet – „nedbaaret i Frue Kirkes Bag Kohr udi det dertil indrettede Aflukke . . ."

Den gotiske Frue Kirke genopstod ikke, skønt store Dele af dens Murværk var bevaret – C. F. Hansens nyklassicistiske Tempel traadte i Stedet og rejstes langsomt i Aarene fra 1811 fremefter. Det var en for Landet meget fattig Tid, præget af Statsbankerotten. Der maatte spares stærkt, baade ved Opførelsen af selve Bygningen og ved Anskaffelsen af Inventaret, og altsaa ogsaa Orglet. Det var Grunden til, at man for dettes Vedkommende ikke – hvilket vilde have været det eneste naturlige, som Situationen dengang laa – gik til Udlandet, men valgte at lade Orglet bygge af en indfødt Mester.

Denne Mand, Hans Fr. Oppenhagen, var en af de sidste her i Landet, der repræsenterede den klassiske Kombination: Organist og

Orgelbygger. I sidstnævnte Egenskab var han Elev af Amdi Worm i Engum ved Vejle – som Organist sad han en længere Periode umiddelbart efter Aarhundredskiftet i Embedet ved Rudkøbing Kirke. Herfra besørgede han et ikke ringe Antal Orgelbygningsarbejder paa Fyn, men ogsaa videre ud, bl. a. i Nordslesvig, hvor han traf den unge Jürgen Marcussen, der en Tid var i Lære hos ham. I 1818 hovedreparerede Oppenhagen Orglet i Sct. Knuds Kirke i Odense; han flyttede umiddelbart efter til København, hvor Spørgsmaalet om Orglet til den nye Frue Kirke nu for Alvor var aktuelt.

Med Anbefalingsskrivelser for en Række af sine tidligere udførte, men jo forholdsvis mindre Arbejder bearbejdede han Vor Frue Kirkes Myndigheder, og først og fremmest dens Organist, Weyse, der nu paa tolvte Aar var uden Orgel. Denne synes at have været let at imponere, og det ser ogsaa ud til, at han ret hurtigt engagerede sig noget stærkere i Forhandlingerne med Oppenhagen end han i Virkeligheden havde Mandat til. Den Kommission, der forestod Frue Kirkes Genopførelse og forvaltede de dertil indkomne Midler, havde Møde den 8. Januar 1819. Et Protokollat herfra siger: „Fra Orgelbygger H. F. Oppenhagen er Etatsraad Hansen leveret et Overslag af Beløb 12315 R.D.H.C. eller 19704 Rd. rede Sølv paa et Orgels Forfærdigelse til Frue Kirke, hvilket Overslag Etatsraaden fremlagde i Commitionen, og yttrede: at Prof. Weyse, Organist til Kirken, havde contraheret med Orgelbyggeren angaaende det nye Orgels Construction og givet Oppenhagen det Vidnesbyrd, at han var en duelig Mand i sin Profession."

Det vil bl. a. heraf klart fremgaa, at det var Weyse, der var kommet med Oppenhagen, og at han med sin Autoritet havde støttet dennes Bestræbelser for at faa Arbejdet. Kommissionen tog dog visse Forholdsregler: Etatsraad Hansen paatog sig, hedder det, „at tale med Oppenhagen og at forlange at han opgiver til Commissionen nærmere bedømmelses-betingelserne i alle deele til den Contract han haver at indsende". Dette skete naturligvis, og den 18. August 1819 blev Kontrakten underskrevet. Fra flere andre Nedtegninger haves Instrumentets Disposition:

Hovedmanual:	*Brystværk:*	*Overværk:*	*Pedal:*
1. Principal 16′	14. Quintadena 16′	27. Bordun 16′	41. Hohlflöte 32′
2. Rohrflöte 16′	15. Principal 8′	28. Rohrflöte 8′	42. Principal 16′
3. Octave 8′	16. Offene Flöte 8′	29. Quintadena 8′	43. Violon 16′
4. V. di Gamba 8′	17. Gemshorn 8′	30. Salicional 8′	44. Gedackt 16′
5. Spitzflöte 8′	18. Octav 4′	31. Gedackt 8′	45. Octav 8′
6. Octave 4′	19. Gemshorn 4′	32. Principal 4′	46. Rohrflöte 8′
7. Spitzflöte 4′	20. Gedackt Flöte 4′	33. Rohrflöte 4′	47. Gedackt 8′
8. Quintgedackt $5^1/_3$′	21. Superoctav 2′	34. Octav 2′	48. Octav 4′
9. Terzgedackt $3^1/_5$′	22. Sedecima 1′	35. Rohrflöte 2′	49. Quintadena 4′
10. Sesquialter 2 f	23. Nassat $2^2/_3$′	36. Flageolet 1′	50. Nachthorn 2′
11. Rauschquint 2 f	24. Terz $1^3/_5$′	37. Sesquialter 2 f	51. Rohrquint $10^2/_3$′
12. Trompete 8′	25. Sifflöte $1^1/_3$′	38. Vox humana 8′	52. Ged.quint $5^1/_3$′
13. Clarinette 8′	26. Krumhorn 8′	39. Vox angelica 2′	53. Terzged. $3^1/_5$′
		40. Stillgedackt 4′	54. Posaun 32′
			55. Posaun 16′
			56. Fagott 16′
			57. Trompet 8′
			58. Trompet 4′

I en af Afskrifterne, i Frue Kirkes Arkiv, betegnes denne Disposition som „Professor Weyses Disposition". Oppenhagen synes senere at have hævdet, at den var blevet ham paatvunget af Weyse, hvad denne benægter, idet han siger, at den er blevet til efter hans nøje Overvejelse og derpaa følgende venskabelige Forhandling med Oppenhagen, paa hvis Forslag han har tilføjet 6 Stemmer. Det ses ogsaa, at Oppenhagen havde indleveret flere Dispositionsforslag, af hvilke det ene karakteriseres som ganske ubrugeligt, mens det andet i det store og hele blot var en Kopi af Dispositionen til Orglet i Sct. Michaelis Kirke i Hamborg.

Der kan næppe herske Tvivl om, at Oppenhagen gik i Gang med Arbejdet umiddelbart efter Kontraktens Indgaaelse, men lige saa sikkert er det, at Vanskeligheder meldte sig med det samme. Den første var af ydre Art: Orglets Plads i Kirken var ikke gjort færdig. Men hertil kom, at Oppenhagen selv efter Flytningen til København i Virkeligheden skulde begynde fra Grunden. Den senere Orgelbyg-

ger P. U. F. Demant i Dalum, der paa det Tidspunkt var i Lære hos ham, har fortalt, at han var ganske blottet for alt Værktøj; dette maatte han først forfærdige, og hermed hengik et Par Maaneder eller mere.

Han havde skaffet sig et lille Værksted i Brolæggerstræde, men det blev snart til, at hele Arbejdet til Frue Kirke, omfattende som det var, maatte udføres paa Stedet. I den nybyggede, mur-fugtige Kirke havde han idelt Besvær med Snedkerarbejdet, Limen vilde ikke tørre, og i de første Vintre var det saa koldt, at den frøs i Stedet for at størkne; Orgelbyggerne led saa meget af Kulde, at en af dem fik et længere Hospitalsophold ud af det. Af disse og andre Grunde maatte Kvaliteten af Oppenhagens Arbejde blive problematisk, hvortil kom, at han ingenlunde var nogen god Haandværker.

Et andet Forhold var, at han i Stedet for at koncentrere sig om den – efter hans Formaaen alt for store – Opgave, han havde paataget sig, kastede sig over mange andre. Han lod sig, stadig med Weyses Anbefaling, i et helt Aar konstituere som Organist ved Sct. Petri Kirke. Han satte et nyt Orgel til Aller Kirke ved Haderslev i Gang. „Den Ligegyldighed, som der paa samme Arbejde blev anvendt," siger Demant, „overbeviste mig om Oppenhagens Ufuldkommenhed." Noget lignende gjaldt hans Reparation af Orglet i Reformert Kirke, der var udført saa sjusket, at Kirken nægtede at betale ham Slutsummen, før han havde gjort Arbejdet om. Ogsaa Orgelreparationer i Petri Kirke og Garnisons Kirke „stak han ind imellem".

I 1821 indsendte han en Ansøgning om at blive Hof-Orgelbygger. Man spurgte sig for, bl. a. hos Vor Frues Bygningskommission. Endnu paa det Tidspunkt betegnede man herfra Oppenhagen som en Mand, der forstaar sin Kunst, men tilraadede dog fornuftigvis med at vente med Udnævnelsen, til han havde fuldført det vigtige Arbejde. Den kom aldrig, af gode Grunde. Inden der var gaaet ret længe begyndte Problemerne omkring det nye Frue-Orgel for Alvor at melde sig.

Gang paa Gang maatte Kommissionen tage Stilling til dette eller hint. I 1823 opdagedes det, at Oppenhagen loddede Piber inde i Kirken, og Arbejdet standsedes en Tid, indtil visse Sikkerhedsarbejder var gennemført, bl. a. Opførelsen af en lav Mur omkring det aabne Ildsted oppe paa Orgelpulpituret. Standsningen brugte han senere som Undskyldning for Arbejdets Forsinkelse, men han havde mange andre: snart var hans Valsemaskine i Stykker, snart kunde han ikke bruge det fra England hjemskrevne Orgelmetal, der ikke svarede til Prøverne, ustandselig søgte han Fristen for Arbejdets Aflevering forlænget. Syv Aar gik paa denne Maade; det maa dog erindres, at Kirkens Genopførelse ogsaa trak ud.

I November 1826 var Bygningskommissionen samlet for at drøfte, hvad der kunde gøres for at faa Arbejdet fuldført; det var ikke unaturligt, at man i nogen Grad vendte dette Spørgsmaal mod Weyse, der lovede for Fremtiden at føre skarpere Tilsyn med det. I Juni 1827 var baade Weyse og Oppenhagen indkaldt til Møde i Kommissionen; det vedtoges her, at „det hele Arbeid med Stemmernes Indsætning, Pudsningen og Stemningen skulde uudbliveligen være færdigt til Udgangen af næstkommende September Maaned i det allerseeneste, til hvilken Tid Oppenhagen paa Ære og Samvittighed forsikrede at skulle aflevere Orgelet fuldfærdigt og fuldstemt fra sin Haand, saa at det kunde, om man saa vilde, tages i Brug."

Nu kom Oppenhagen sig selv i Forkøbet – han blev færdig adskilligt før denne Frist. Weyse ønskede først i Marts 1828 – midt i Maaneden var samtlige Piber indsat, og kun Egalisering og Stemning stod tilbage – Kalkantklokke og Cymbelstjerne anbragt i Orglet, og dette var Afslutningen. Et Par Maaneder senere, den 4. Maj, var Vor Frue Bygningskommission samlet i Kirken, og Weyse spillede for første Gang, officielt, paa Instrumentet. Dette var en Slags Afleveringsforretning, men ikke den endelige. Der udmeldtes en Kommission til „Orglets Eftersyn", og den kom til at bestaa af mekanisk Konsulent, Bager, Kammerraad Jac. Marstrand, Dbm., Kantor A. W. Hartmann, Garnisons Kirke, Organisterne P. C. Krossing,

Sct. Petri Kirke, J. S. Tusar, den katolske Kirke, og J. P. E. Hartmann, Garnisons Kirke, samt Instrumentmager A. Bechmann, en højt sagkyndig Forsamling.

Kommissionen undersøgte og gennemprøvede Orglet i Oppenhagens og Weyses Nærværelse og arbejdede med den største Grundighed – bl. a. var der Afstemning om alle Hovedpunkter. Den afgav sin omfattende Erklæring den 7. Juni 1828. Adskilligt i Orglet fandter at være som det skulde efter Kontrakten, og det erklæredes for brugbart og svarende til sin Bestemmelse, men der konstateredes ogsaa væsentlige og afgørende Mangler. Disse fandtes tydeligst og mest umiddelbart i Vindforsynings- og Kanalsystemet, men ogsaa mange klanglige Forhold, Stemmernes Egalitet, bl. a., stempledes som problematiske; derimod mente Kommissionen at kunne sige god for Pibematerialets Forarbejdning. Værkets samlede Lydeffekt fandtes i Forhold til dets Størrelse at være for ringe nede i Kirken, helt overvejende paa Grund af Facadens, af Oppenhagen godkendte Udformning.

Man gav Oppenhagen Lejlighed til at imødegaa og forklare, hvad han – dog paa ganske irrelevant Vis – gjorde for en Del af Indvendingernes Vedkommende, medens Weyse stillede sig bag Kommissionens Afgørelse ved i en Erklæring at sige, at han fandt det afholdte Syn affattet med Retfærdighed og Billighed. Hele Udviklingen og Problemstillingen omkring Vor Frues Orgelsag kan bedst skildres med Weyses egne Ord – fra en Erklæring, som han den 23. Oktober 1833, da en Løsning for Alvor trængte sig paa, afgav til Konsistorium:

„Da Orgelbygger Oppenhagen var færdig med Orgelet i vor Frue Kirke, blev det aflevert til en, til dets Undersøgelse udnævnt Commission, hvis Dom udfaldt meget ufordeelagtigen for Oppenhagen, idet den godtgjorde, at han ved dette Arbeide var i det hele gaaet meget skjødesløst til Værks, og at det indeholdt mange Feil, hvilke han blev anmodet om, saa meget muligt, at afhielpe. Han stod dennegang ifærd med at reise til Bornholm, men lovede, efter hans Tilbagekomst, naar han skulde gjennemstemme Orgelet til Kir-

kens Indvielse, at afhielpe Feilene. Da Bygnings-Commissionen imidlertid tilskrev ham saasnart den haarde Vinter var tilende, og Communicationen imellem Sielland og Bornholm ei længere afbrudt, vægrede han sig ved at komme hertil, under det Paaskud: at Kirkens forestaaende Indvielse var bleven ham tilmeldt for sildigt, saa det nu ikke var ham muligt at faae Orgelet istand til rette Tid. Commissionen saae sig altsaa nødsaget til at anmode Orgelbyggerne Marcussen & Reuter (der dennegang var her tilstede, for at bygge det overmaade fortræffelige Orgel i Slotskirken) om at stemme Orgelet i vor Frue Kirke, og at sætte det iforsaavidt Stand, at det kunde bruges. Tillige forlangte Commissionen en Erklæring af dem over Orgelets Tilstand, samt et Overslag over den nødvendige Reparatur. Af denne Erklæring følger hermed en Copie, hvoraf det ærede Consistorium vil kunne overtyde sig om Orgelets mange Feil, der i de fire Aar, Orgelet er blevet brugt, ere betydeligen forøgede, saa at en Reparatur for Øieblikket er høist nødvendig. Denne Reparatur, eller rettere: Omarbeidelse af Orgelet, kan naturligvis kun anbetroes en særdeles dygtig Orgelbygger, og jeg veed ingen bedre at foreslaae dertil, end de omtalte to Orgelbyggere Marcussen & Reuter, der for Øieblikket ere i Roeskilde ifærd med Orgelets Reparatur i Domkirken. Den af dem angivne høie Priis af 3 til 5000 Species turde rigtig nok være en Anstødssteen ved denne Sag, skjøndt denne Summa dog maaskee ikke vil synes ubillig i Betragtning af den lange Tid, dette Arbeide vil medtage, der maaskee kan overstige et Aar, i hvilken Tid de to Orgelbyggere med omtrent 8 Svende maae opholde dem i det dyre Kjøbenhavn – samt det virkeligt store og vidtløftige Arbeide, de have at udføre, hvis de saa meget muligt ville afhielpe Feilene fra Grunden, hvor de, foruden en ganske ny Mechanisme og en Opskjæren og Omgjøren af 2846 Piber, maaskee ere nødsagede til at gjøre to nye Pedal-Vindlader (hvoraf hver pleier at beregnes til 500 Rbdlr. rede Sølv), paa det nøieste eftersee og – saavidt det lader sig udføre – omarbeide de 8 andre, gjøre nye Vindkanaler og maaskee nye Ventiler til de 12 Blæsebælge, og endeligen – ifald det kan gjøres – omvende det hele Orgel indvendig, saa at

de nu foranstaaende, store Piber, komme til at staae bag ved, og sætte de nu ved Siden af hinanden staaende, til Hovedmanualet og Brystværket henhørende, Vindlader, over hinanden, hvorved det nu meget for langt udstrakte Værk vil blive mere concentrert, hvilket vilde være af stor Nytte baade for Mechanismen og Lydens Effect."

Det var i Maj 1829, C. F. Hansen havde tilkaldt Marcussen & Reuter, der aabnede Orglet i Overværelse af en sagkyndig Kommission og derefter foretog det fornødne med Henblik paa Orglets Benyttelse ved Kirkens Indvielse, der fandt Sted den 7. Juni. For dette Arbejde modtog de 720 Rdl. Sl.-Holst. Courant. Samtidig foretog de en Række Undersøgelser og udarbejdede paa Kommissionsformandens, Gehejmekonferensraad Mallings Anmodning den af Weyse omtalte og refererede Erklæring af 28. August 1829. I den forstærkedes i væsentlig Grad de Anklager, som Undersøgelseskommissionen Aaret i Forvejen havde ført mod Instrumentet, men det virkelige Omfang af Kalamiteten lod sig først afsløre endnu senere, efter yderligere dybtgaaende Undersøgelser.

I de fire Aar, der forløb, inden Weyse atter rørte paa sig med sit Promemoria, kom det til at staa Samtiden klart, at den hele Sag var ikke saa lidt af en Skandale. Den blev almindeligt Samtaleemne, Folkevittigheden døbte Frue-Orglet „Oppenhagens Jammersminde", og selv Weyse var blandt Spotterne, da han – med Hentydning til den helt igennem „skrabede" Udførelse af den nye Kirke – digtede:

Vel Orglet vil kun daarligt klinge,
Med Klokker tør man ikke ringe!
Men smuk er Kirken, og er man derinde,
Man mærker det ei, den er bygget af Pinde!

Forud for Afsendelsen af Erklæringen til Konsistorium, og efter en Forhaandsorientering hos Universitetets Myndigheder havde Weyse ved Brev først i September sat sig i Forbindelse med Marcussen & Reuter i Roskilde. Det var og blev dem, man maatte falde tilbage paa – selv om Weyse paa Grund af deres Prisforlangende (som han dog senere fandt ganske rimeligt!) ansaa dem for „nogle uhanterlige

Mennesker" og en Tid endog havde overvejet at gaa til en langt billigere tysk Orgelbygger, han havde set rosende omtalt.

Hans Brev til Marcussen & Reuter blev Indledningen til en omfangsrig og meget interessant Korrespondance mellem dem om Orgelombygningen. Weyse taler i dette Brev godt for dem i sin spøgende Form: „Selv om der nu ikke er saa meget at tjene paa dette Arbejde, saa sker der, ved Forvandlingen af et uheldigt Intet til noget dygtigt Noget, desto mere for den udødelige Berømmelse; der vil sikkert heller ikke mangle noget i Retning af at bestille en af de skønneste Pladser i Himlen til de to dygtige, billige og særdeles artige Orgelbyggere! "

Disse, der hele Tiden havde vist en vis Tilbageholdenhed overfor Opgaven, tog nøgternt paa Weyse: „Deres Højvelbaarenhed tror dog vel ikke, at De har med mærkværdige Mennesker at gøre. Er vi først saa vidt, at vi kan lægge Haand paa Værket, saa vil De snart overbevise Dem om, at vor første Stræben er at bygge Værket saaledes, at De kan spille det med Fornøjelse; saa vil vi ganske vist ogsaa have, hvad der efter Billighed tilkommer os – paa en stor Fortjeneste har vi dog ikke taget Sigte. Vi haaber ogsaa, at De selv er af den Overbevisning, at Frue Kirke maatte prise sig lykkelig, hvis den for 5000 Species kan faa et brugbart Værk ud af sit Orgel. Det fornuftigste vilde imidlertid efter vor faste Overbevisning stadig være at bygge et helt nyt Orgel, thi godt bliver det nuværende Værk dog aldrig."

Sagen gik nu sin Gang – ret langsomt. Weyse var utaalmodig og havde C. F. Hansen mistænkt for at være Ophavsmand til det sendrægtige Tempo; han kaldte ham i hvert Fald for en „Nøle-Peter". Ved Midsommertid 1834 kunde han forberede Marcussen og Reuter paa, at den endelige Afgørelse var nær – den kom i Slutningen af Juli i Form af Universitetsdirektionens Tilladelse til at skille Orglet ad og føre det til Aabenraa. Marcussen og Reuter haabede at kunne komme i Eftersommeren, men det blev Oktober, før Instrumentets Nedtagelse kunde finde Sted. Den aabenbarede nye, store Mangler ved Orglet, og den 3. November indsendte Marcussen og Reuter en saakaldt „Plan for dets Restaurering". Den var, i Overensstemmelse

med Udviklingen, en let ændret, minutiøst detailleret „Nyudgave" af deres 1829-Erklæring, som Weyse havde resumeret den i sin Henvendelse til Konsistorium i Oktober 1833.

Men heller ikke denne „Plan" lod sig følge som forudsat. Orgelombygningen, der i alt væsentligt kom til at udfylde Marcussen og Reuters Tilværelse i det meste af to Aar, rejste yderligere Problemer og trak ud – til ny Fortrydelse for Weyse, der maatte nøjes med at spille paa et lille, lejet Orgel og fik læst og paaskrevet af de to Orgelbyggere, fordi han var kommet til at fremsætte Formodninger om, at de ogsaa beskæftigede sig med andre Ting, og at det var Grunden til, at det trak ud! Men midt i September 1835 var Tingene dog saa vidt, at Marcussen og Reuter og et Antal Svende kunde drage til København med Orglets Dele og tage fat i Frue Kirke, hvor et Lokale var indrettet til dem. De arbejdede det meste af et Aar uden Afbrydelse, og den 2. September 1836 var alt klart. Orglet stod færdigt i sin nye, lidt reducerede Skikkelse:

Hovedværk:	*Over-klaver:*	*Under-klaver:*	*Pedal:*
1. Principal 16′	15. Quintatön 16′	26. Gemshorn 16′	39. Untersatz 32′
2. Bordun 16′	16. Principal 8′	27. Salicional 8′	40. Principal 16′
3. Octav 8′	17. Gemshorn 8′	28. Rohrflöte 8′	41. Violon 16′
4. Viola di G. 8′	18. Octav 4′	29. Quintatön 8′	42. Gedackt 16′
5. Spitzflöte 8′	19. Gemshorn 4′	30. Gedackt 8′	43. Ged. Quint $10^2/_3$′
6. Ged. Quinte $5^1/_3$′	20. Ged. Quint $2^2/_3$′	31. Principal 4′	44. Octav 8′
7. Octav 4′	21. Superoctav 2′	32. Fugara 4′	45. Violoncello 8′
8. Spitzflöte 4′	22. Terz $1^3/_5$′	33. Rohrflöte 4′	46. Gedackt 8′
9. Quint $2^2/_3$′	23. Rauschq. $1^1/_3$′, 1′	34. Octav 2′	47. Ged. Terz $6^2/_5$′
10. Superoctav 2′	24. Cornet 3f	35. Rohrflöte 2′	48. Octav 4′
11. Terz $1^3/_5$′	25. Dolcian 8′	36. Flageolet 1′	49. Quintatön 4′
12. Mixtur 4f 2′		37. Sesquialter 2f	50. Nachthorn 2′
13. Fagot 16′		38. Hoboe 8′	51. Posaune 16′
14. Trompet 8′			52. Fagott 16′
			53. Trompet 8′

I det nye Frue-Orgel var, som forudsat, Kanalernes Antal betydeligt forøget og deres Dimensioner gjort større; to nye Vindlader var bygget til Hovedmanualet, de øvrige var omdannet, medens Pedalvindladerne var delt. Hele Mekanikken paa enkelte Abstrakter nær var ny, Registraturen helt ændret og systematisk ordnet; tre nye Klaviaturer var forfærdiget. Ialt 21 af Orglets 53 Stemmer var saa godt som nye – repræsenterende omkring Halvdelen af Piberne. Yderligere havde Piberne i 9 Stemmer faaet nye Labier. Alle aabne Piber og de fleste Gedakter havde faaet nye Kerner. Intonationen havde, udført „paa ny Maade", taget to-tre Maaneder længere end normalt.

Det fornyede Orgel var stemt i Kortone, 1 Tone højere end Normalstemningen. Dette havde været en tvingende Nødvendighed. Oppenhagen-Orglet havde i Forvejen staaet højere end Kammertonen. Instrumentets Stemning maatte stige ved en sund, kraftig Intonation, Mensuren var i flere Stemmer for snæver og Pladsen til Piberne yderst indskrænket. Den høje Stemning beholdt Marcussen & Reuter-Orglet til det sidste – den var i Tidens Løb til ikke ringe Besvær. Til daglig transponeredes Salmerne rent mekanisk en Tone ned, men ved Bispevielser, Universitetsfester, Koncerter, m. v. maatte hele Nodematerialet skrives ned for at man kunde være sikker paa, at intet uforudset skete.

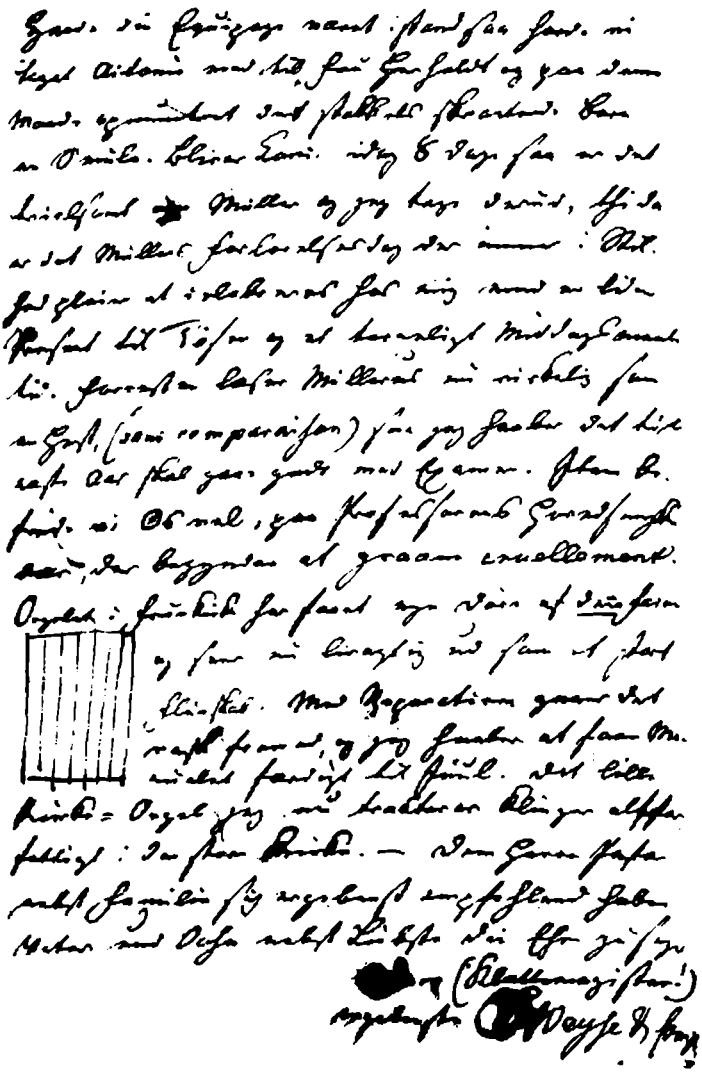
I det ydre var Ombygningen at spore i Facadens Udseende. Denne, der var tegnet af C. F. Hansens nærmeste Medarbejder, G. F. Hetsch, var oprindelig domineret af store Jalousier, med hvilke man hurtigt havde gjort den Erfaring, at de saa langt fra at lade Lyden slippe frit ud tværtimod kastede den tilbage, ind i Orglet, et Forhold, som rent umiddelbart foretagne Ændringer ikke afbødede. Disse Jalousier erstattedes ved Ombygningen med de nuværende Gitterdøre med Stave i Hovedfelterne, og nye Felter foroven i Facaden aabnedes og forsynedes ligeledes med Stave. Orgelet, skrev Weyse til en Ven, „seer nu livagtig ud som et stort Flueskab." For yderligere at sikre, at Orglets Klang virkelig kastedes fremefter, anbragtes der i Baggrunden foroven inde i det et Skraaplan i en Vinkel af 45°. Disse Arbejder var dog Orgelbyggerne uvedkommende.

Havde Marcussen og Reuter tvivlet paa, at de kunde faa noget virkeligt ud af Frue-Orglet, blev denne Tvivl grundigt gjort til Skamme. Det teknisk og klangligt væsentligt fornyede Instrument var en betydelig Sejr for dem, og de modtog megen Anerkendelse, baade af den „Komite", der foretog Afleveringsforretningen – Andr. Marschall, J. P. E. Hartmann og Weyse, og af andre sagkyndige. En fornem Anerkendelse af deres Indsats her og andre Steder havde de faaet ikke længe i Forvejen, i Juli 1836, da Kong Frederik den Sjette udnævnte dem til Hof-Orgelbyggere. Orglets Ry bredte sig hurtigt ogsaa ud over Landets Grænser.

Den berømte tyske Orgelspiller Ad. Hesse, der havde givet Koncert paa det i Slutningen af Trediverne, sagde i en Omtale af det i en berlinsk Avis, at det ved Ombygningen ubestridt var blevet et af de bedste eksisterende Orgler. I en Artikel i Allgemeine musikalische Zeitung i 1841 hedder det, at det kan maale sig med de bedste: „saadanne Principaler, f. Eks., faar man i Sandhed kun sjældent at høre" – det svarer ganske til, hvad Afleveringskomiteen havde sagt: „i Stemmerne er overordentlig Kraft forenet med Rundhed og Ynde."

Videre hedder det i Allgemeine musikalische Zeitung: „Med de fire Principaler i Hovedmanualet (16′, 8′, 4′, 2′) kan man holde en ikke lille Menighed i Orden. Dertil de enkelte Stemmers smukke og konsekvente Karakteristik, som f. Ex. Viola di Gamba, yndefuld og dog skærende, næsten som en svag Rørstemme, Salicional, fyldig og dog skarp, og den yderst liflige og svagere Fugara. Endelig den præcise Ansats. Det hele, af 53 Stemmer bestaaende Orgel er et Mesterstykke. Dets Organist er den med Rette berømte kongelige danske Kirke- og Theaterkomponist, Ridder og Professor C. E. F. Weyse."

Det blev kun et saa kort Tidsrum som seks Aar, Weyse kom til at sidde ved Frue Kirkes Kæmpe-Orgel, som han kaldte det. Men han mestrede det som ingen anden og spillede det helst selv – nogle enkelte Vikarer havde han, iblandt dem den unge Violin-Elev Niels W. Gade fra Det kongelige Kapel, der var hos ham de sidste Aar.

Weyses Brev af 15. 11. 1835 (til Domprovst Hertz i Roskilde), hvori han omtaler Reparationen af Vor Frue Kirkes Orgel og siger – og med en primitiv Illustration viser – at det med de nye Døre ser „livagtig ud som et stort Flueskab". – Orig. i Roskilde Museum.

Naar Weyse sad ved sit Orgel, var han en af Kunstens store – som Franz Liszt har slaaet det fast i Skildringen af sit Besøg hos ham i Frue Kirke i Sommeren 1841. Den berømte Musiker og Komponist stod, hensunket i Betragtninger over Thorvaldsens Udsmykning, da Kirken pludselig genlød af en lang og mægtig Tone.

„Det var Orglet, der paa sin Herres Bud opløftede sin høje, alvorsfulde Stemme ligesom for at bebrejde mig min Tvivl, min Forsagthed. Taus og ydmyg lyttede jeg til dets Røst. Den, som vakte de stumme Mure til Live, var Weyse, hos hvem man genfinder Sebastian Bachs dybe Begejstring og høje Mod. Mere end een Gang var jeg, ved at høre ham, bevæget indtil Taarer; hans improviserede Fuga over to Temaer i fem Tempi, som uden Overdrivelse varede henved en halv Time, henrev mig til Beundring. Aldrig havde Orglet saaledes aabenbaret sig for mig i sin Storheds Glans og hele Fylde."

Weyse var meget øm over sit Orgel, og bl. a. derfor brød han sig ikke meget om, at andre, helt fremmede spillede paa det. Et Par Gange gav Domorganist Hans Matthison-Hansen fra Roskilde – „der windige Hansen", som Weyse yndede at kalde ham – Koncert paa det, og selv om Weyse i sin Tid havde anbefalet ham til Embedet der, kunne han ikke lide hans virtuost prægede Spil – af Hensyn til Orglet: „Færdighed nok har han," skrev han til en Ven, „ogsaa er der gode Ting i hans Composition, men en Vindbeutel er han; hans Fingre løbe hen over Tangenterne som om de vare gloende, og det stakkels Orgel kunde kun meget sjeldent faae Tid til at give en ordentlig Tone af sig. Det klang, som om det bestandig tremulerte, og manglede Vind. Min Teint er bleven ganske fordærvet, ja næsten sort – af bare Ærgrelse."

Marcussen og Reuter, ikke mindst den sidste, bevarede det nøjeste Indseende med Frue-Orglet. Fra hans Haand foreligger en paa det omhyggeligste udarbejdet, detailleret Anvisning med Hensyn til Fremgangsmaaden ved Stemningen af Instrumentet. I Anvisningen, der maa hidrøre fra o. 1840, gør Reuter Bemærkning om, at Orglet paa det Tidspunkt er meget snavset – af sort, klæbrigt Støv, samlet især i Pibernes Spalter, og formentlig hidrørende fra fortsatte Byg-

gearbejder – og maaske ogsaa Indslæbningen af Thorvaldsens Statuer.

Reuter taler om Muligheden for en Svelle – og om et Tæppe til at trække for Orglet, naar der gjordes rent nede i Kirken; i Svellen synes Procurator Templi, Professor Dr. N. H. Clausen at have været interesseret. Naar der engang skal gøres nye Bælge til Orglet,, siger Reuter, saa maa de anbringes i Taarnet for at ligge midt for Orglet og saa tæt som muligt ved dette. De kom aldrig – Bælgene 12 i Tallet, vedblev Orglets Tid ud at have deres Plads i højre Side.

Da Weyse døde den 8. Oktober 1842, maatte det for alle staa som en Selvfølge, at J. P. E. Hartmann, siden 1824 Organist ved Garnisons Kirke, skulde være hans Efterfølger paa Vor Frue Kirkes Orgelbænk. Men Formaliteterne maatte naturligvis overholdes. Af Hartmanns Korrespondance med Kirkens Bestyrelse, Konsistorium, om Ansættelsen, fremgaar det, at han overtog Vor Frues Organistembede med Ydmyghed og Ærbødighed overfor Opgaven og Traditionerne. Beskedent tænkte han ikke paa, at netop han selv havde de smukkeste Muligheder for at skabe store, nye. Sit Navn slog han fast allerede et Par Aar efter sin Tiltræden – da han en Foraarsdag i 1844 spillede ved Thorvaldsens Begravelse.

Hans Bidrag til Højtiden var ikke blot Spillet, men ogsaa hans berømte Sørgemarch over Thorvaldsen, i hvilken Vor Frues Orgel suppleredes med Trompet, Basuner og Gongong. Dybt inspireret er dette mægtige Stykke Musik, skrevet paa faa Dage ved Efterretningen om Mesterens Død. Gribende har det hin Dag virket, da Hartmann lod disse Toner klinge ud gennem Rummet, mens Mesterens Baare førtes ind, nærmest fulgt af Kong Christian den Ottende. „Det var for mig," siger Bournonville, der var med til at bære, som om Marmorapostlene steg ned fra deres Piedestaler og Frelseren selv svævede os imøde fra Kirkens Kor . . ."

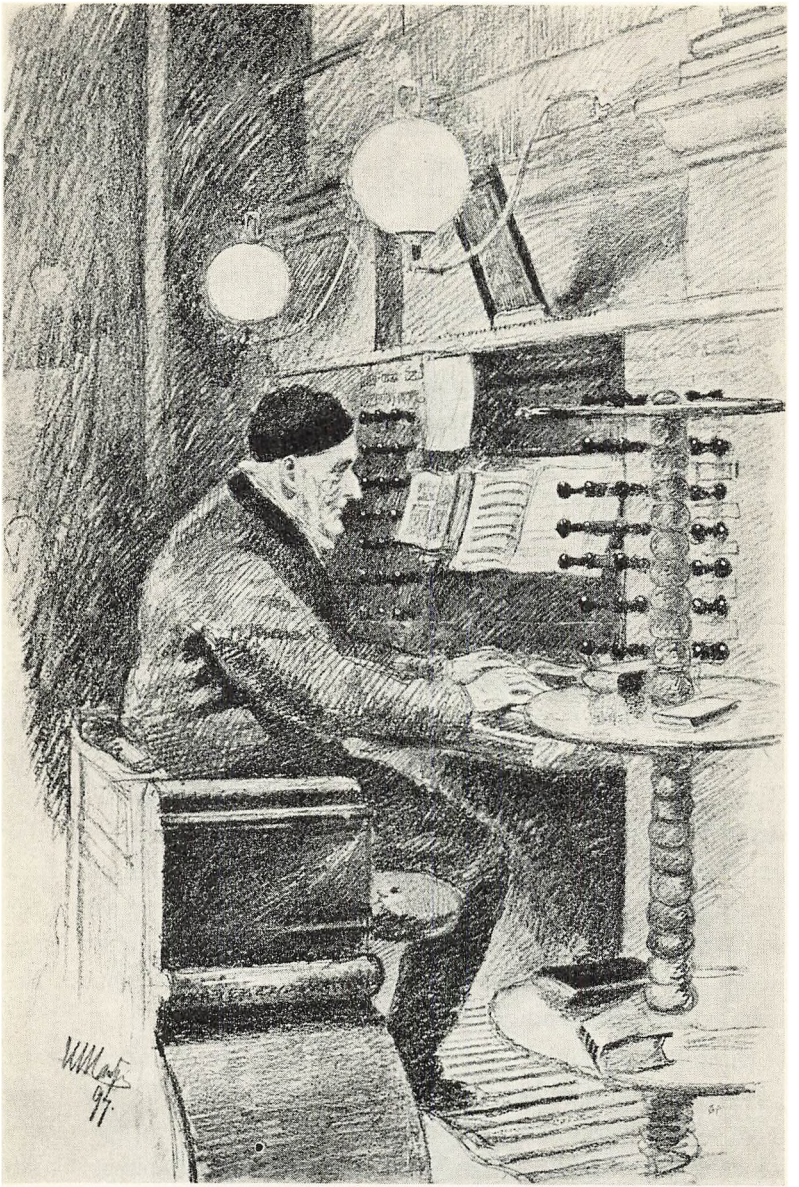
Af Weyses Kunst som den udfoldede sig paa Frue Kirkes Orgel, har Eftertiden intet Indtryk – de smaa lette Præludier, han skrev til Stedsønnen, siger intet om den; dens Styrke laa jo først og fremmest paa Improvisationens Omraade. Hartmann skrev ikke saa lidt

mere for Orglet, og visse Dele af hans Produktion knytter sig direkte til Frue Kirkes Instrument, deriblandt ikke mindst hans Kompositioner for Orgel og Blæsere, foruden Sørgemarchen over Thorvaldsen forskellig Musik til de store Universitetsfester. I disse klang den nordiske Tone, man har ment at kunne finde hos Hartmann, ind i Kirken.

Ogsaa om ham gælder det, at Improvisationen betød meget i hans Gerning ved Orglet. Han benyttede ikke den polyfone Stil, der gjorde Weyse til Mesteren ved Orglet, men improviserede naturligt i Tilknytning til det Tonesprog, der var hans og hans Tids, Romantikkens – hvordan han saa har forenet dens klanglige Smag med de Muligheder, han raadede over i det overtonerige Orgel. Intet Lydbaand har bevaret hans Kunst til vor Tid, men de faa, der op til vore Dage har haft et virkeligt Indtryk af den, kunde vidne, hvor fremragende han var, naar han sad ved Orglet.

Han beherskede det helt op i sin høje Alderdom – han blev 95 Aar. Hans Nikolai Hansen har med sin smukke Radering bevaret Mindet om den gamle Mester ved Orglets Spillebord, med de mange store Registertræk, og ogsaa Frants Henningsen har tegnet ham her, i en let henkastet Skitse. Helt til sin Død varetog han sin Organistgerning i Frue Kirke – ingen Aldersgrænse gjaldt dengang – omend i stigende Grad aflastet saaledes at han kun spillede til Højmessen hver 14. Dag, naar kgl. Konfessionarius, Stiftsprovst Paulli prædikede. Iøvrigt spillede hans Vikarer, blandt dem i mange Aar den senere Domkantor Ernst Hansen og Trompetisten, kgl. Kapelmusikus Thorvald Hansen. Det var den sidstnævnte, der, da J. P. E. Hartmann var død og begravedes fra Vor Frue Kirke, lod Thorvaldsens Sørgemarch klinge over Mesterens Baare.

Ved J. P. E. Hartmanns Død gik en hel Tidsalder i Graven, ogsaa paa Vor Frue Kirkes Orgelpulpitur. Ikke sjældent har 1800-Tallets Frue-Orgel været betegnet som Hartmanns Orgel, og med betydelig Ret. Han var dets Herre i 57 Aar, men ikke nok med det – han havde fulgt det saa at sige gennem hele dets Levetid. Han havde jo været Medlem af den Kommission, der undersøgte det, da det stod

J. P. E. Hartmann ved Orglet i Vor Frue Kirke. Radering af Hans Nik. Hansen 1897.

færdigt fra Oppenhagens Haand, eller rettere ikke kunde blive færdigt, og han havde som Medlem ogsaa af den efterfølgende sagkyndige Komite fulgt dets Restaurering og Aflevering, da Marcussen & Reuter havde rettet Skaderne op. Ikke mindst her havde han nok samlet sig de rige Erfaringer, paa Grundlag af hvilke han efter Weyse tog den mere eller mindre officielle Orgelkonsulent-Virksomhed op. Frue-Orglet var i det hele en betydelig Faktor i „gamle Hartmanns" Tilværelse.

J. P. E. Hartmann efterfulgtes paa Vor Frue Kirkes Orgelbænk af Direktøren for Musikkonservatoriet, Helligaandskirkens Organist, Otto Malling, der var selvskreven, idet han længst havde vundet Ry som Tidens største danske Orgelspiller. Han var ingen revolutionær i egentlig Forstand, heller ikke i Forhold til sin alderstegne Forgænger, blot Romantiker af yngste – og sidste – Generation. Det satte sig Spor i hans Syn paa Orglet som Instrument, der helt og fuldt var Tidens.

I Orgelkunsten var det klassiske Repertoire næsten glemt, et nyt, nutidigt, opstaaet, romantisk af karakter, orkestralt af Struktur, og overvejende programmatisk af Indhold. Denne Udvikling havde paa afgørende Maade farvet Opfattelsen af det orgelmæssige Klangideal. Man var i Aarhundredets Løb kommet helt bort fra det klassiske Orgel, med dets mange overtoneforstærkende Stemmer – Skrigestemmer, som allerede Weyse yndede at kalde dem – og de indbyrdes kontrasterende Værker. I Orgeldispositionerne valgte man med Forkærlighed Stemmer, der i større eller mindre Grad reproducerede de enkelte Orkesterinstrumenters Klang. Orglet var blevet en Orkesterimitation – det havde i Virkeligheden helt og fuldt tabt sin Betydning som selvstændigt Instrument.

Disse Retningslinjer havde allerede længe været Normen, og det gav sig næsten af sig selv, hvordan Frue Kirkes Orgel skulde være nu ved dette Tidehverv i dets Historie. Det havde i Aartier været i københavnske Orgelbyggeres Varetægt, og den store Ombygning udførtes nu af Immanuel Starup. Den betød et meget skarpt Brud med Traditionerne, og væsentlige Værdier gik tabt ved den. Selv om en

større Restaurering nok var nødvendig, var det ikke helt pietetsfuldt mod Weyses og Hartmanns Minde at gaa saaledes frem, men for de Mænd, der gennemførte Ombygningen, var der ingen Tvivl, og intet kan bebrejdes dem: Som de i 1901–02 formede Frue Kirkes Orgel, skulde nu engang et stort Orgel være paa den Tid.

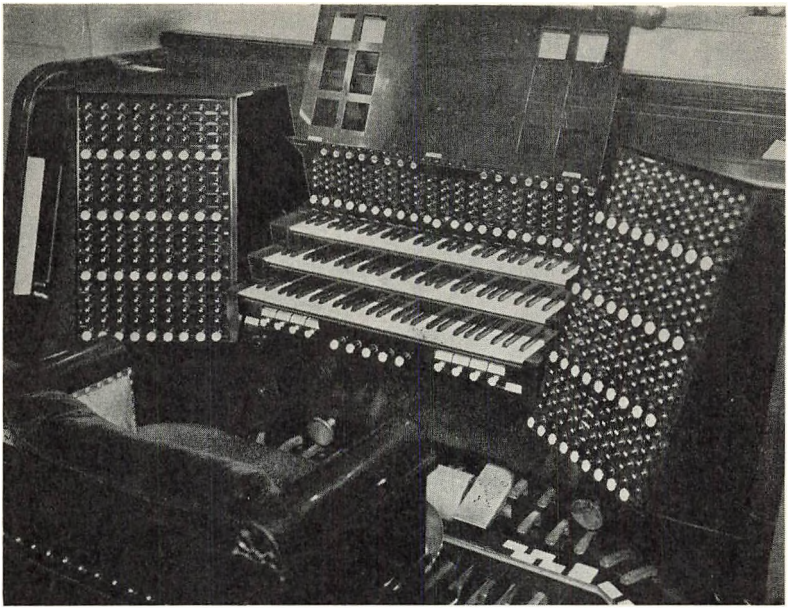
Hovedlinjerne i Ombygningen var følgende: Alle Aliqvot- og Mixturstemmer fjernedes paa to nær, en 2-3-4 fags Mixtur og en Kvint i 1. Manual, saa Instrumentet var fuldstændig grundklangspræget. Stemmerne omarbejdedes og fornyedes delvis, og Orglet bragtes i Normalstemning. Manualomfanget, der havde været C – f, øgedes til C – g. Pedalet øgedes ligeledes, fra C – d til C – f. Klangstyrken sattes op ved Nyintonationen, og et meget højere Vindtryk anvendtes end tidligere – Trykket kom op paa ca. 125 mm Vandsøjle. Aktionen forblev mekanisk, men med pneumatisk Maskine; Instrumentet fik nyt, moderne Spillebord. Dispositionen var, da det stod færdigt, følgende:

1. Manual:	*2. Manual:*	*3. Manual:*	*Pedal:*
1. Principal 16′	1. Gedackt 16′	1. Bordun 16′	1. Contrabas 32′
2. Bordun 16′	2. Principal 8′	2. Gedackt 8′	2. Principal 16′
3. Principal 8′	3. Gedackt 8′	3. Gemshorn 8′	3. Subbas 16′
4. Gedackt 8′	4. Quintatön 8′	4. Viola di Gamba 8′	4. Violon 16′
5. Spitzflöte 8′	5. Rørfløjte 8′	5. Flûte trav. 8′	5. Principal 8′
6. Viola di Gamba 8′	6. Gemshorn 8′	6. Violoncel 8′	6. Gedackt 8′
7. Flûte harm. 8′	7. Salicional 8′	7. Æoline 8′	7. Violoncel 8′
8. Octav 4′	8. Octav 4′	8. Flauto 4′	8. Octav 4′
9. Gemshorn 4′	9. Rørfløjte 4′	9. Fugara 4′	9. Quintatön 4′
10. Quint $2^2/_3$′	10. Octav 2′	10. Euphon 8′	10. Basun 16′
11. Octav 2′	11. Fløjte 2′	11. Clarinet 8′	11. Fagot 16′
12. Mixtur 5 f	12. Obo 8′	12. Clarine 4′	12. Trompet 8′
13. Trompet 16′			
14. Trompet 8′			

I denne Skikkelse klang Vor Frue Kirkes Orgel et kvart Aarhundrede frem i Tiden. Enkelte Ændringer undergik det i denne Periode, men ingen af dem var afgørende. Otto Malling spillede Instrumentet til sin Død i 1915 og efterfulgtes paa Orgelbænken af Komponisten Gustav Helsted, der som Orgelspiller havde skabt sig et betydeligt Navn i Jesuskirken i Valby; dennes Sognepræst, Dr. Henry Ussing, fulgte han nu til Frue Kirke. Men heller ikke Gustav Helsteds Tid her blev saa overordentlig lang; han døde i 1924 og efterfulgtes af Komponisten N. O. Raasted, der var Vor Frue Kirkes Organist til 1959. Ikke længe efter hans Tiltræden skiftede Frue-Orglet paany Ham.

I de forløbne Tiaar var der hejst helt nye Signaler paa Orgelbygningens Omraade. Albert Schweitzer var allerede før første Verdenskrig gaaet i Brechen for en Tilbagevenden til det klassiske Orgelideal i klanglig Henseende, og den saakaldte nye Orgelbevægelse betraadte umiddelbart efter Krigen, dog mere yderliggaaende, paa omtrent samme Grundlag tilsvarende Veje tilbage mod Barokorglet, med Schnitgers Jacobi-Orgel i Hamborg som Skoleeksempel. I Danmark søgte man en Periode, ikke mindst under Schweitzers Auspicier, at forene gammelt og nyt. Ved Restaureringen af Aarhus Domkirkes og Roskilde Domkirkes Orgler opstod betydelige Instrumenter af den Type, man har kaldt Blandingstypen. Orglet i Vor Frue Kirke fulgte umiddelbart efter.

Orgelbygger Th. Frobenius, der ved Ombygningen af de to andre Domorgler havde arbejdet sammen med Albert Schweitzer og dennes danske Ven, Domkantor Emilius Bangert – der raadspurgtes ogsaa hvad Frue Kirkes Orgel angik – fik overdraget en betydelig Ombygning og Restaurering af dette. Sagen rejstes i Foraaret 1928 med en Indberetning fra Bangert til Kirkebestyrelsen og gik derefter sin Gang. Ogsaa her gik man ud fra det forhaandenværende, der jo var saa temmelig ensidigt; Instrumentet udvidedes saa betydeligt, at det i sit Klangspektrum kom til at rumme saa mange Afskygninger, at det blev fuldt anvendeligt med Henblik baade paa den klassiske og den nye Tids Orgelmusik.

Spillebord 1929.

Ikke mindst bortelimineredes den Fattigdom paa Overtoner, der havde præget Orglet i dets tidligere Skikkelse; af de tilføjede 33 Stemmer var de 12–14 overtone-forstærkende. Frue-Orglet fik ved Ombygningen ialt 84 Stemmer og rykkede derved for en Periode op som Danmarks største Kirkeorgel. Ved Ombygningen sattes Vindtrykket overalt ned til de klassiske ca. 75 mm. Denne betydelige Reduktion af Vindtrykket modsvaredes i et og alt af den talmæssige Udvidelse af Stemmetallet, saaledes at det fulde Værks Klang ikke blev kendeligt stærkere, skønt Stemmernes Antal altsaa øgedes med omkring 60 pCt.

Klangligt var der taget et betydeligt Skridt frem, men iøvrigt blev man staaende ved det tidligere kombinerede pneumatisk-mekaniske Anlæg med mekaniske Keglevindlader, hvilket muliggjorde Bibeholdelse og Forøgelse af de tekniske Hjælpemidler. Instrumentet fik

ialt fire frie Kombinationer. Desuden Generalcrescendo, Tutti, Pedaltutti, Afstillere for Mixturer og Rørstemmer, ogsaa enkeltvis, Afstillere for 16′ i Manualerne, Generalkoppel, Pedalkopler som Trin og Knapper, ogsaa korresponderende – alt kontrolleret fra et omfangsrigt Spillebord, et smukt og gennemtænkt Anlæg, repræsenterende Kulminationen i en Udvikling, der paa det Tidspunkt var ifærd med at vende. I Oktober 1931 kunde det ombyggede Frue-Orgel tages i Brug. Det havde følgende Disposition.

Manual I:	*Manual II:*	*Manual III:*	*Pedal:*
1. Principal 16′	1. Gedakt 16′	1. Bord. d'am. 16′	1. Contr. bord. 32′
2. Bordun 16′	2. Principal 8′	2. Hornprinc. 8′	2. Principal 16′
3. Principal 8′	3. Rørfløjte 8′	3. Gedakt 8′	3. Gemshorn 16′
4. Flute harm. 8′	4. Quintatön 8′	4. Fl. trav. 8′	4. Subbas 16′
5. Gedackt 8′	5. Salicional 8′	5. Gemshorn 8′	5. Nathorn 16′
6. Spidsfløjte 8′	6. Oktav 4′	6. V. di Gamba 8′	6. Rørquint $10^2/_3$′
7. Viola 8′	7. Blokfløjte 4′	7. Aeoline 8′	7. Principal 8′
8. Quint $5^1/_3$′	8. Salicional 4′	8. Voce cel. 8′	8. Gedakt 8′
9. Oktav 4′	9. Nazard $2^2/_3$′	9. Oktav 4′	9. Violoncel 8′
10. Gemshorn 4′	10. Oktav 2′	10. Fløjte 4′	10. Spidsfløjte 8′
11. Rørfløjte 4′	11. Gemshorn 2′	11. Fugara 4′	11. Oktav 4′
12. Oktav 2′	12. Larigot $1^1/_3$′	12. Spidsquint $2^2/_3$′	12. Quintatön 4′
13. Waldflöte 2′	13. Terz $1^3/_5$′	13. Oktav 2′	13. Hulfløjte 4′
14. Quint $2^2/_3$′	14. Siffløjte 1′	14. Blokfløjte 2′	14. Oktav 2′
15. Quintian 2 f	15. Scharff 5 f	15. Nathorn 1′	15. Blokfløjte 2′
16. Mixtur 5 f	16. Ranket 16′	16. Sesquialter 2 f	16. Mixtur 5 f
17. Cornet 5 f	17. Krumhorn 8′	17. Mixtur 6 f	17. Cornet 4 f
18. Cymbel 4 f	18. Regal 4′	18. Cymbel 2 f	18. Basun 16′
19. Basun 16′		19. Fagot 16′	19. Bombarde 16′
20. Trompet 8′		20. Tromp. harm. 8′	20. Trompet 8′
21. Zink 4′		21. Obo 8′	21. Dolcian 8′
		22. Clairon 4′	22. Euphon 4′
			23. Singend Cornet 2′

Vor Frue Kirkes Orgel af 1931 var fremtrædende placeret i sin Tid, men Udviklingen gik det imod i Løbet af ret kort Tid, selv om det i sit Anlæg i videste Udstrækning var disponeret ud fra de i den

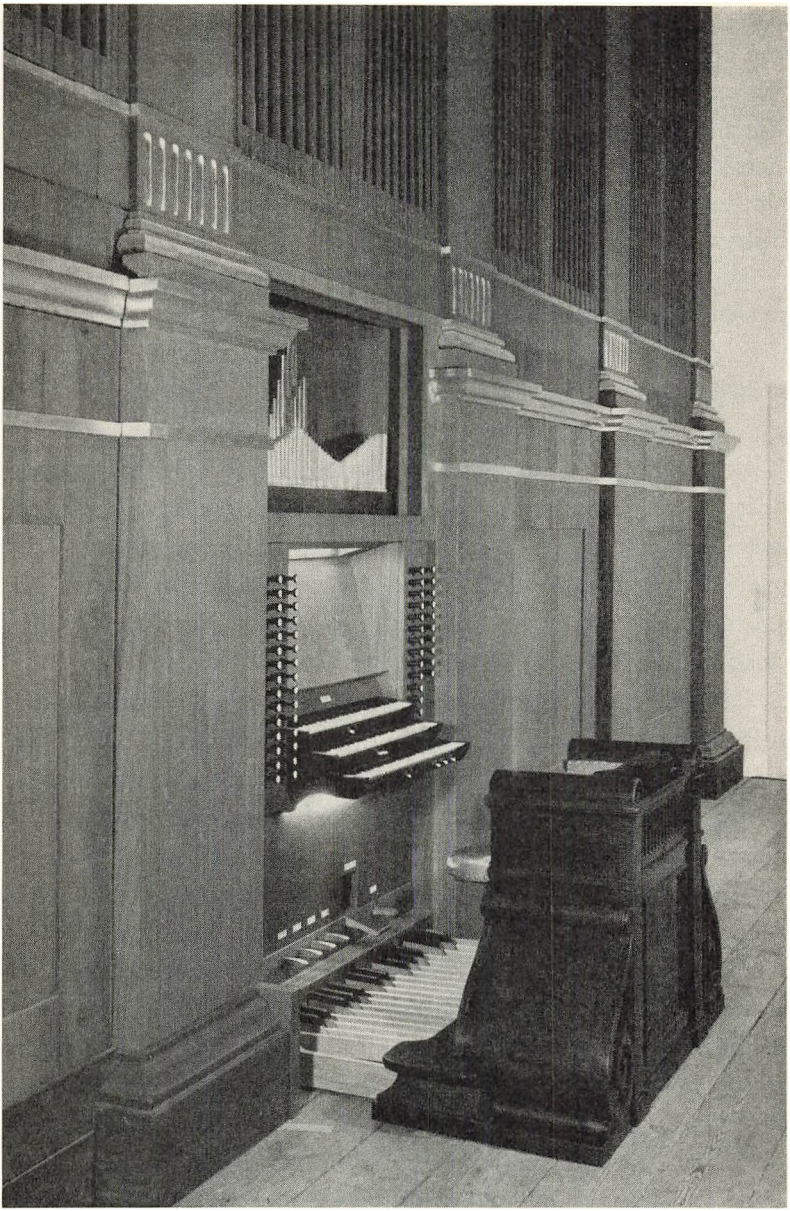
Interiør fra Domkirken, Vor Frue Kirke, 1965 – med den restaurerede Orgelfacade, bag hvilken det nye Instrument er opbygget med Værkfordelingen: Hovedværk, Brystværk, Overværk og Pedal.

Periode raadende Synspunkter m. H. t. Orgelklangen. Den Blandingstype, til hvis fornemste Repræsentanter det hørte, fæstnede sig ikke, tværtimod. Bevægelsen tilbage mod det rent klassisk prægede Orgel slog i Aarene efter dets Bygning helt igennem herhjemme, ogsaa, hvor det drejede sig om helt store Instrumenter.

Til de stilmæssige Problemer føjede sig tekniske. Det pneumatiske System, der i overvejende Grad prægede Orglets Indre, viste sig – foruden at være kunstnerisk mindre tilfredsstillende – i det lange Løb at have Svagheder, der reducerede dets Sikkerhed, bl. a. fordi den overvejende Del af Stemmerne stod paa Keglevindlader fra Aarhundredskiftet. Desuden var Orglet ved de gentagne Ombygninger og Udvidelser blevet temmelig kompliceret, hvad det tekniske angaar, og Vedligeholdelsesproblemerne var talrige. I Tiden omkring Magister Mogens Wöldikes Tiltræden som Frue Kirkes Organist i 1959 naaede deres Tal det foruroligende.

Det blev stedse mere og mere indlysende, at en gennemgribende Reparation maatte til, men lige saa klart stod det, at denne, saafremt der skulde gaas til Bunds, vilde faa et saadant Omfang, at man ogsaa maatte have Tanken henledt paa Bygningen af et helt nyt Orgel som en anden nærliggende, og naar det kom til Stykket, maaske ikke synderligt mere kostbar, Mulighed. Adskilligt maatte overvejes i denne Forbindelse. En vis Rolle spillede her Hensynet til Instrumentets ældre klingende Materiale, bærende de sidste, og jo ikke uvæsentlige, Traditioner fra J. P. E. Hartmanns og Weyses Dage, fra Marcussen & Reuters Orgel. Dette – flere Gange omarbejdede – Pibemateriale mentes ikke længere at have Kvalitet til at gaa videre, og da dette var konstateret, besluttede man sig for at bygge et nyt Orgel.

De Overvejelser med Hensyn til dette, der maatte melde sig, angik ikke rent umiddelbart dets indre, musikalske Egenskaber, men først og fremmest dets ydre Udformning. Man stod ved dets Tilblivelse bundet til en halvandet hundrede Aar gammel Orgelfacade, saa nært knyttet til det klassicistiske Rums hele Indretning og Udsmykning, at den var urørlig – og af en saadan Karakter, at den slet

Spillebord 1965.

ikke var, eller er, en Orgelfacade i egentlig Forstand, men faktisk kun en Kulisse. Bag den havde Oppenhagens Orgel og dets Efterfølgere været opstillet helt uden tidligere Tiders klare System, direkte aflæselig i Facadens Opbygning og Inddeling. Nu skulde baade de klassiske Opbygningssystemer sættes i Højsædet igen – og Facaden bibeholdes uændret og gøres til en integrerende Del af det nye Instrument.

Orgelbyggerne – det blev atter det Frobeniuske Hus, der fik Løsningen af den betydningsfulde Orgel-Opgave i Vor Frue Kirke betroet – naaede gennem mange Beregninger, men ogsaa hjulpet af lykkelige Omstændigheder – frem til det rette Resultat. Det viste sig, at Gitterfelterne i den af C. F. Hansens Medarbejder, G. F. Hetsch tegnede, og senere, af Hensyn til Lydforholdene omarbejdede Facade, var saaledes dimensioneret, at det nye Instruments enkelte Værker paa helt konsekvent Maade lod sig opstille bag dem, med Prospektpiberne tæt ud mod Gitrene i Facaden. Denne har saaledes i det nye Orgel fuld Samhørighed med Værket, som den dækker.

Selv om det nye Frue-Orgel facademæssigt maaske ikke er blevet helt saa markant som nye Orgler er det flest nutildags, vil det alligevel præsentere sig paa en helt anden Maade end sine nærmeste Forgængere. Det konstateredes, da man kom til at arbejde med Facaden, der iøvrigt ved denne Lejlighed flyttedes en halv Meter tilbage, at dens ensartede, lysegrønne Bemaling dækkede over svært Mahogni i fornemste Udførelse. Om denne Bemaling maa det antages, at den ikke er oprindelig. Der er i Tidens Løb eksperimenteret temmelig stærkt med Farverne i Frue Kirke, og i 1860'erne fandt omfattende Nymalingsarbejder Sted; det grønne paa Facaden kan muligt hidrøre fra denne Lejlighed. Nu har den været underkastet en omfattende Restaurering under Ledelse af Domkirkens Arkitekt, Christen Borch M. A. A. Den er afdækket, staar i fornem, mørk Majestæt, med de enkle Forsiringers Guld og sølvskinnende Piber bag Gitrene. Instrumentet, den dækker, er disponeret saaledes:

Hovedværk:	*Overværk:*	*Brystværk:*	*Pedal:*
1. Gedakt 16′	16. Rørfløjte 16′	29. Gedakt 8′	39. Bordun 32′
2. Principal 8′	17. Rørfløjte 8′	30. Quintatön 8′	40. Principal 16′
3. Gedakt 8′	18. Fugara 8′	31. Rørfløjte 4′	41. Subbas 16′
4. Spidsgamba 8′	19. Vox coelestis 8′	32. Principal 2′	42. Quint $10^2/_3$′
5. Hulfløjte 8′	20. Principal 4′	33. Gemshorn 2′	43. Oktav 8′
6. Oktav 4′	21. Gedaktfløjte 4′	34. Quint $1^1/_3$′	44. Gedakt 8′
7. Spidsfløjte 4′	22. Rørnasat $2^2/_3$′	35. Sesquialtera II	45. Oktav 4′
8. Quint $2^2/_3$′	23. Blokfløjte 2′	36. Cymbel II	46. Koppelfløjte 4′
9. Oktav 2′	24. Terts $1^3/_5$′	37. Ranket 16′	47. Nathorn 2′
10. Waldfløjte 2′	25. Siffløjte 1′	38. Vox Humana 8′	48. Cornet V
11. Cornet V	26. Mixtur IV	Tremulant	49. Mixtur VII
12. Mixtur VI	27. Trompet 8′		50. Basun 16′
13. Scharf IV	28. Obo 8′		51. Fagot 16′
14. Dulcian 16′	Tremulant		52. Trompet 8′
15. Trompet 8′	Svelle		53. Zink 4′

Koblinger:	*Hjælpemidler:*
1. Hovedværk + Overværk	1. Fri Kombination I
2. Hovedværk + Brystværk	2. Fri Kombination II
3. Pedal + Overværk	3. Separat fri Kombination I for Pedal
4. Pedal + Brystværk	4. Separat fri Kombination II for Pedal

Ialt 53 Stemmer tæller Vor Frue Kirkes Orgel af 1965. Størrelsesmæssigt slutter det sig saaledes nært til Botzen-Orglet af 1690 og Kastens-Orglet af 1742 – og forsaavidt jo ogsaa til Oppenhagen-Marcussen & Reuter-Orglet. Men der er ingen Tvivl om, at dets Effekt betydeligt vil overstige det sidstes. De Vanskeligheder, man i 1800-Tallet havde med at faa Orglet til at yde det, det skulde bag den lidt lukkede Facade, ogsaa efter dens yderligere Aabning, vil nu ganske være faldet bort derved at hvert af det nye Orgels Værker,

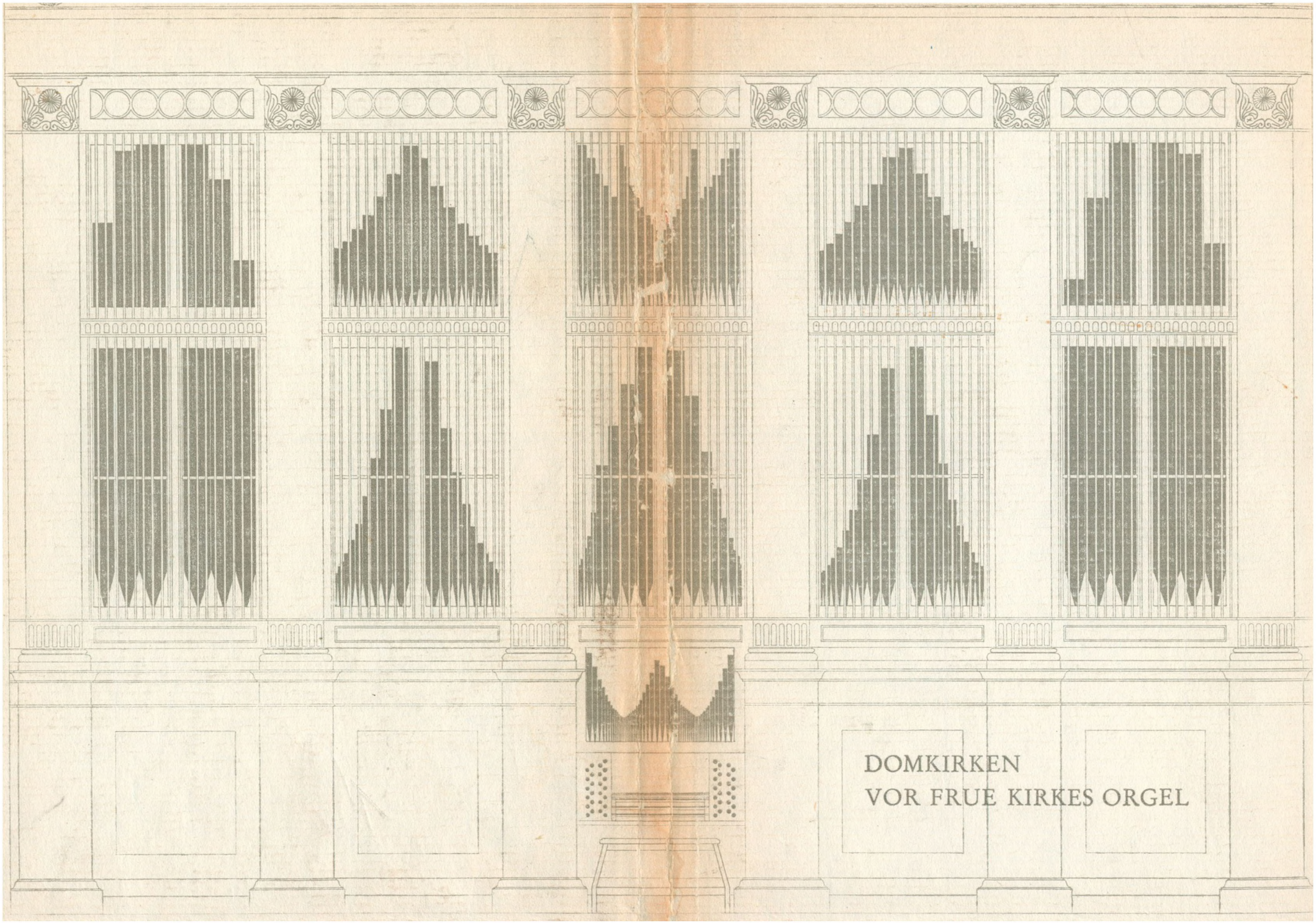
i Overensstemmelse med de klassiske Principper, har sit eget „Hus", der sørger for, at Lyden kastes fremefter, som den skal.

Dette vil ogsaa i vid Udstrækning afdæmpe Virkningen af Reduktionen – fra det hidtidige Orgels 84 Stemmer til de 53 Stemmer, det nye tæller. 1931-Orglets Forsvinden beklagedes fra visse Sider, fordi dets saa rigt varierede Disposition gav særlige Muligheder for Udførelsen af bl. a. den moderne franske Kirkemusik, omkring hvilken Interessen i Øjeblikket jo er betydelig. Men der er ogsaa i det nye Orgel, i dets Overværk, sørget for Stemmemateriale, der gør det muligt at indfri Krav af denne Karakter. Orglet, der fraregnet elektrisk Registraturanordning er fuldt mekanisk, er disponeret af Orgelbyggerne i Samarbejde med Kirkens Organist, Magister Mogens Wöldike, der har betydet meget for dets Tilblivelse, og Trinitatis Kirkes Organist, Magister Finn Viderø.

Den nu fuldførte Orgelfornyelse i Domkirken, Vor Frue Kirke, har det videste Perspektiv. Et stort, meget smukt Instrument staar færdigt og vil forhaabentlig faa Lov til at forskønne Gudstjenesten i vort Lands Hovedkirke Generationer frem i Tiden. Det er nyt fra Grunden, men peger af Væsen klart tilbage mod berømte Forgængeres Tid og Stil. Det klinger bag en særpræget Facade, der i sig selv er et Monument over en fremtrædende Periode i Kirkens musikalske Historie. I det ny Instrument paa Vor Frue Kirkes Orgelpulpitur danner indbyrdes vidt forskellige, ærværdige Traditioner sammen med nutidig dansk Orgelbygningskunst, paa usædvanlig Maade en harmonisk Helhed.

Nationalmuseets Værk om Danmarks Kirker, Vor Frue Kirke, div. St. – Historiske Meddelelser om København 3 Række VI Bind, S. 517 f. – Niels Friis: Orgelbygning i Danmark, Kbh. 1949 – Samme: Marcussen & Søn 1806 –1956 – Samme: Th. Frobenius & Co 1909–59 – Aarbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1937, S. 130 f. – C. E. F. Weyses Breve I–II udg. af Sven Lunn og Erik Reitzel-Nielsen, Kbh. 1964.

Af Universitetets Arkiv: Acta Consistorii og Consistorii Copibog, div. St. – 1731-Bygningskommissionens Arkiv, div. St. – Vor Frue Commissions (1811 f) Kopibog og Deliberationsprotokol, samt Sager f. Aarene 1826–33 angaaende hvilke ingen Expeditioner ere udfærdigede, alt i Rigsarkivet. – Weyses Brevveksling med Marcussen og Reuter i Marcussen & Søns Arkiv, Aabenraa. – Kladder, Planer m. v. vedr. Ombygningen 1834–36, smst. – J. P. E. Hartmanns Papirer i Det kgl. Bibliotek (Orgel og Organist) – Personlige Meddelelser fra Domkantor Ernst Hansen. – Do. fra Orgelbyggerfirmaet I. Starup & Søn. – Kronik af N. O. Raasted i Nationaltidende, 16. Marts 1928.

DOMKIRKEN
VOR FRUE KIRKES ORGEL